

लोकनीति

मिशुअनिरुद्ध

आनन्दकुटी विहार
कान्तिपुर, नेपाल ।

लोक-नीति

अनुवादक :

भिक्खु अनिरुद्ध

Dhamma Digital

आनन्दकुटी विहार

कान्तिपुर

नेपाल

प्रकाशक :

भिक्षु अनिरुद्ध

आनन्दकुटी विहार

कान्तिपुर, नेपाल

(सर्वाधिकार सुरक्षित)

बुद्ध सम्बत् : २५४१

नेपाल सम्बत् : १९९७

विक्रम सम्बत् : २०५४

ईस्वी सम्बत् : १९९७

Dhamma.Digital

तृतीय संस्करण : २००० प्रति

मूल्य : रु. १५/-

मुद्रक :

नेपाल प्रेस

शुक्रपथ, काठमाडौं, नेपाल ।

फोन : २२ १० ३२

फ्याक्स : (+९७७-१) २२५४५०

अनुवादकको दुई शब्द

म. नेवार परिवारमा जन्मेको व्यक्ति भएकोले मलाई नेपाली भाषामा पालि ग्रन्थहरूको अनुवाद गर्ने अभ्यास छैन । तथापि मेरो यो 'लोक-नीति' यौटा साना बाल-बालिकाहरूलाई बुद्धि विकास हुने पुस्तक नेपालीमा अनुवाद गर्ने प्रयास गरिरहेको छु ।

नेपाली भाषामा धेरै त्रिपिटक पालिको ग्रन्थहरू भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरज्यूले नेपालीमा अनुवाद गरी नेपाली भाषा साहित्यको भण्डार धेरै बढाइदिनु भएको थियो । तर बाल-बालिकाहरूलाई प्रयोजन हुने ज्ञानवर्धक पुस्तकहरू कमि नै छन् । यसै विषयलाई ध्यानमा राखी यो मेरो प्रथम प्रयास हो । यो मेरो प्रयास कहाँसम्म सफल भएको छ । त्यो त पाठकहरूले नै निर्णय गर्नु हुनेछ । वि.सं. २०२८ सालतिर 'लोक-नीति' को नेपालीमा अनुवाद धर्मोदय सभाले प्रकाशित गरेको थियो । अब त्यो प्रथम संस्करण उपलब्ध छैन । त्यसकारणले पनि यो द्वितीय संस्करण प्रकाशित गर्ने व्यक्ति कोही नभेटेकोले आफैले अनुवाद र प्रकाशकको बोझ उठाइरहेको छु । द्वितीय संस्करण पनि बजारमा उपलब्ध नभएकोले तृतीय संस्करण प्रकाशित गरेको छु । अरू पनि पालि त्रिपिटक ग्रन्थहरू नेपालीमा अनुवाद गर्न सकोस् भनी प्रार्थना सहित यो सानो दुई शब्द यहीं टुंग्याइरहेको छु ।

नेपाल प्रेसले समयमा नै यो तृतीय संस्करण प्रकाशित गरिदिनु भएकोले सबै प्रेस परिवारलाई मेरो हार्दिक धन्यवाद छ ।

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू

२०५४/१/१

अनुवादक-

भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविर

विषय-सूची

<u>विषय</u>	<u>पृष्ठ</u>
प्रणाम गाथा	१
१. पण्डित कण्डो (पण्डित-काण्ड)	२
२. सुजन कण्डो (सुजन-काण्ड)	२५
३. दुज्जन कण्डो (दुर्जन-काण्ड)	४१
४. मित्त कण्डो (मित्र-काण्ड)	४७
५. इत्थी कण्डो (स्त्री-काण्ड)	५६
६. राज कण्डो (राज-काण्ड)	६८
७. पकीण्णक कण्डो (प्रकीर्णक-काण्ड)	८३

नमो रत्नत्रयाय

लोक-नीति

मूल-पालि

(शब्दार्थ र भावार्थ सहित)

प्रणाम गाथा

१. लोक-नीतिपवक्खामि, नानासत्थसमुद्धितं ।
मागघेनेव संखेपं, वन्दित्वा रतनत्तयं ॥ १ ॥

शब्दार्थः— अहं=म, रतनत्तयं=त्रि-रत्नलाई, वन्दित्वा
=प्रणाम गरेर, नानासत्थसमुद्धितं=अनेक शास्त्रबाट चुनी
संग्रह गरिएका, लोक-नीति=लोक-व्यवहारलाई चाहिने
नीति र न्यायका कुरा भएको “लोक-नीति” भन्ने ग्रन्थ,
मागघेनेव=मगध देशको भाषा (पाली) ले नै, संखेपेव=
संक्षेपमा, पवक्खामि=भन्छु ॥१॥

भावार्थः— म त्रि-रत्नलाई प्रणाम गरी अनेक शास्त्र-
बाट चुनी संग्रह गरेको “लोक-नीति” नामको ग्रन्थलाई
संक्षेपमा पाली (मगध) भाषामा नै भन्छु ।

(२)

२. नीति हि लोके पुरिसस्स सारो,
माता-पिता आचरियो च मित्तो ।
तस्मा हि नीतिं पुरिसो विजञ्जा,
आनी महा होति बहुस्सुतो च ॥ २ ॥

शब्दार्थः- नीति हि=नीतिशास्त्र नै, लोके=यो
संसारमा, पुरिसस्स=मनुष्यको, सारो=सार वस्तु, माता-
पिता=आमाबाबु, आचरियो=गुरु, मित्तो च=साथी पत्ति,
तस्मा=त्यसै कारणले, हि=निश्चयनै पुरिसो=मनुष्यले,
नीतिं=नीतिशास्त्र, विजञ्जा=सिक्नुपदंछ, (त्यो जान्यो
भने)बहुस्सुतो=बुद्धिमान्, महा आनी च=ठूलो विद्वान् पनि,
होति=हुन सक्दछ ॥२॥

भावार्थः- यस संसारमा मानिसको लागि नीतिशास्त्र
नै सबभन्दा सार वस्तु हो, आमा बाबु, गुरु र साथी पनि
नीतिशास्त्र नै हो, त्यसै कारण मानिसले नीतिशास्त्र पढनु-
पछै, यो शास्त्र जान्यो भने मानिस बुद्धिमान् र महापण्डित
बन्नेछ ॥२॥

★

१. पण्डित कण्ठो (पण्डित काण्ठ)

३. अलसस्स कुतो सिप्पं, असिप्पस्स कुतो धनं ।
अधनस्स कुतो मित्तां, अमित्तस्स कुतो सुखं ।
असुखस्स कुतो पुञ्जां, अपुञ्जास्स कुतो वरं ॥ १ ॥

शब्दार्थः— अलसस्स=अलसी मानिसलाई, कुतो सिप्यं =शिल्पविद्या कहाँ ? असिप्पस्स=शिल्पविद्या नजानेकोलाई, कुतो धनं=धन-सम्पत्ति कहाँ ? अधनस्स=धन-सम्पत्ति नभएकोलाई, कुतो मित्तं=साथी कहाँ ? अमित्तस्स=साथी नभएकोलाई, कुतो पुञ्जं=पुण्य-धर्म कहाँ ? अपुञ्जस्स=पुण्य नभएकोलाई, कुतो वरं=निर्वाण कहाँ पाइन्छ ? ॥१॥

भावार्थः— अलसी मानिसलाई शिल्पविद्या कहाँ ? शिल्पविद्या नजानेकोलाई धन सम्पत्ति कहाँ ? धन सम्पत्ति नभएकोलाई साथी-भाई कहाँ ? साथी नभएकोलाई सुख कहाँ ? सुख नभएकोलाई पुण्य कहाँ ? पुण्य नभएकोलाई निर्वाण कहाँबाट हुन्छ ? ॥१॥

४. सिप्यं समं धनं नत्थि, सिप्यं चोरा न गण्हरे ।

इध लोके सिप्यं मित्तं, परलोके सुखा वहं ॥ २ ॥

शब्दार्थः— सिप्यं=शिल्पविद्या, समं=समानको, धनं =धन, नत्थि=छैन, चोरा=चोर-डाकूहरूले, न गण्हरे=चोरेर लान सक्दैनन्, इध लोकं=यो संसारमा, सिप्यं=शिल्पविद्या भनेको, मित्तं=साथी (जस्तै नै हो), परलोके=अर्को लोकमा, सुखावहं=सुखदायक हुनेछ ॥२॥

भावार्थः—शिल्पविद्याजस्तो धन अरु छैन, शिल्प-विद्यालाई चोरले चोर्न सक्दैन, शिल्पविद्या यो संसारमा साथी जस्तै हो, परलोकमा सुखभोग गराउने वस्तु पनि त्यही हो ॥२॥

५. अप्पकं नातिमञ्जयेय, चित्ते सुतं वधापये ।

वम्मिकोदक बिन्दूव, चिरेन परिपूरति ॥ ३ ॥

शब्दार्थः— सुतं=सुनी राखेको ज्ञान, अप्पकं=अलि-
कति भनी, नातिमञ्जयेय = हेला नगर्नु, चित्ते = मनमा
निधापये=राभ्रोसित याद राख्नु, वम्मिकोदक बिन्दूव=
घमिराको माटो र पानीको थोपा जस्तै, चिरेन= घेरै समय
बिती, परिपूरती=सम्पूर्ण हुनेछ ॥३॥

भावार्थः—सुनी-सिकी रखेको शिल्पविद्यालाई थोरै
छ भनी हेला नगर्नु, (त्यसलाई) याद राख्नु, जस्तो
घमिराको गोलो (विस्तार-विस्तार माटीले राह्दछ पुरिन्छ)
र पानीको थोपाले घडा बिस्तारै भरिन्छ, त्यस्तै शिल्पविद्या
पनि घेरै समय बिती बिस्तारै पूर्ण हुनेछ ॥३॥

६. खुद्दो ति नातिमञ्जयेय, विज्जं वा सिप्पमथवा ।

एकम्पि परियोदातं, जीवितकप्पकारणं ॥ ४ ॥

शब्दार्थः— विज्जं वा=कण्ठस्थ भएको विद्या, खुद्दोति
=सानो भनी, नातिमञ्जयेय=हेला नगर्नु, परियोदातं=राओ
गरी शुद्धरूपले सिकिराखेको शिल्पविद्या, एकम्पि=एउटा मात्र
भए पनि, जीवितकप्पकारणं= जीविका चलाउनको लागि
पुग्ने कारण हुनेछ ॥४॥

भावार्थः— विद्या भए तापनि, शिल्प भए तापनि
त्यसलाई सानो भनि हेला नगर्नु एउटा मात्र भए तापनि

शुद्धरूपले जानिराखेको खण्डमा त्यसले आफ्नो जीविकाको लागि पर्याप्त कारण हुन्छ ॥४॥

७. सेले सेले न माणिकं, गजे गजे न मुक्तिकम् ।

बने बने न चन्दनं, ठाने ठाने न पण्डितम् ॥ ५ ॥

शब्दार्थः— सेले सेले=सबै ढुङ्गामा, न माणिकं=माणिक्य रत्न हुँदैन, गजे गजे=सबै हात्तीमा, न मुक्तिकम्=गजमोति अर्थात् मोति हुँदैन, बने बने=सबै जङ्गलमा, नचन्दनं=श्रीखण्डको रूख हुँदैन, (त्यस्तै) ठाने ठाने=सबै ठाउँमा, न पण्डितं=पण्डित मानि पनि हुँदैनन् ॥५॥

भावार्थः— सबै पर्वत र ढुङ्गामा माणिक्य रत्न हुन सक्दैन, सबै हात्तीमा गजमोति अर्थात् मोति (एक किसिमको उत्तम हात्तीको टाउकोको भित्रबाट निस्कने मोति) हुन सक्दैन, बनैपिच्छे श्रीखण्डको रूख हुन सक्दैन (त्यस्तै) सबै ठाउँमा विद्वान्, मानिस पनि पाइँदैन ॥५॥

८. पण्डितो सुतसम्पन्नो, यत्थ अत्थीति चे सुतो

महुस्साहेन तं ठानं, गन्तब्बं व सुचेसिना ॥ ६ ॥

शब्दार्थः—सुतसम्पन्नो=श्रुतसम्पन्न, पण्डितो=विद्वान् मानिस, यत्थ=जहाँ अत्थीति=छ भनी, चे सुतो=यदि सुन्थो, तं ठानं=त्यो ठाउँमा, सुतेसिना=बहुश्रुत गवेषी, महुस्साहेन=महान् उत्साहसित, गन्तब्बं व=अवश्यमेव जान्नेपर्दछ ॥६॥

भावार्थः— श्रुतसम्पन्न विद्वान् मानिस फलाना ठाउँमा

छ भनेको समाचार, बहुश्रुत गवेषीले सुन्यो भने त्यो ठाउँमा त्यसले महान् उत्साहसहित अवश्यमेव जान्नै पर्दछ ॥६॥

९. सिने सिप्यं सिने घनं, सिने पब्बतमारुहं ।

सिने कामस्स कोधस्स, इमे पञ्च सिने सिने ॥ ७ ॥

शब्दार्थः— सिप्यं शिल्प विद्या, सिने = बिस्तारै (सिक्नुपछं), घनं=घन-दौलत, सिने=बिस्तारै (कमाउनु पछं), पब्ब-तमारुहं=पहाड-पर्वत चढ्ने बखतमा, सिने=बिस्तारै (चढ्नुपछं), कामस्स=काम-भोग गर्ने समयमा, सिने=बिस्तारै (गर्नुपछं), कोधस्स= (त्यस्तै) रिस उठेको बखतमा पनि, सिने=बिस्तारै नै (रिसाउनुपछं), इमे पञ्च =यी पाँचवटा, सिने सिने = (बुद्धिमानलाई) बिस्तारै बिस्तारै (गर्नुपर्दछ) ॥७॥

भावार्थः— शिल्पविद्या सिक्ने, घन कमाउने, पहाड-पर्वत चढ्ने, काम-भोग गर्ने, र रिसाउने यी पाँचवटा काम बिस्तारै-बिस्तारै गर्नुपर्दछ ॥७॥

१०. सुति सम्मुति सङ्गा च, योगनीतिविसेसका ।

गन्धब्बा गणिका चैव, धनुब्बेदा च पूरणा ॥

तिकिच्छा इतिहासा च, जोतिमाया च छन्दति ।

केतु मन्ता च सद्दा च, सिप्पा अट्टारसा इमे ॥८॥

शब्दार्थः— सुति=श्रुतशास्त्र, सम्मुति=स्वभावशास्त्र, संखा च=सांख्यशास्त्र, योग=योगशास्त्र, नीति=न्याय-शास्त्र, विसेसिका=दर्शनशास्त्र, गन्धब्बा = संगीतशास्त्र,

गणिका चेब = गणितशास्त्र, धनुर्वेदा च = धनुषविद्या, पूरणा = विष्णु पुराणादि पुराणशास्त्र, तिकिच्छा = वैद्यशास्त्र, इतिहास च = इतिहासशास्त्र, जोति = ज्योतिषशास्त्र, माया च = इन्द्रजाल अर्थात् जादूशास्त्र, छन्दति = छन्दशास्त्र, केतु = कौस्तुभशास्त्र, मन्त च = मन्त्रशास्त्र, सदा च = शब्दविद्या (व्याकरणशास्त्र), इमे अट्टारसा = यी अट्टारवटा शास्त्रहरू, सिप्पा = शिल्पविद्या हुन् ॥८॥

भावार्थः— श्रुति, स्मृति सांख्य, योग, नीति, वैशेषिक, संगीत, गणित, धनुर्विद्या, पुराण, आयुर्वेद, इतिहास, ज्योतिष, इन्द्रजाल, छन्द, कौस्तुभ. मन्त्र तथा शब्द (व्याकरण) यी अट्टारवटा शास्त्रहरूलाई शिल्पविद्या भन्दछन् ॥८॥

११. अपुट्टो पण्डितो भेरी, पज्जुन्नो होति पुच्छितो ।

बालो पुट्टो अपुट्टो पि, बहुम्पि भणते सदा ॥९॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा), पण्डितो = विद्वान् मानिस, अपुट्टो = नसोधेसम्म, भेरी = ढोलकजस्तै, होति = हुन्छ, पुट्टो = सोधेको खण्डमा, पज्जुन्नो होति = बादल (मेघ) पर्जेको जस्तो गर्जेर उत्तर दिन्छ, बालो = मूर्ख मानिस, पुट्टो पि = सोधे तापनि, अपुट्टो पि = नसोधे तापनि, सदा = सधैं. बहुम्पि = घेरै नै भणति = (बकवास) बढ्ता कुरा गर्दछ ॥९॥

भावार्थः— प्रश्न नसोधेसम्म विद्वान् मानिस ढोलक-जस्तै चुप लागी बस्दछ, प्रश्न सोधेको खण्डमा मेघ गर्जेजस्तै

गर्जर उत्तर दिन्छ, मूर्ख मानिस प्रश्न सोधे पनि न सोधे पन्नि
बकवास गरी रहन्छ ॥६॥

१२. पोत्यकेसु च यं सिष्यं, परहृत्थेसु यं धनं ।

यथा किञ्चे समुप्पन्ने, न तं सिष्यं न तं धनं ॥१०॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) पोत्यकेसु= पुस्तकमा भएको, यं सिष्यं=जो विद्या, परहृत्थेसु=अर्काको हातमा भएको, यं धनं=जो धन-दौलत, (अत्थि=छ), यथा किञ्चे = आवश्यकीय काम, समुप्पन्ने = परिआएको खण्डमा, तं सिष्यं=त्यो विद्या, न (सिष्यं) = विद्या हुने खैन, तं धनं=त्यो धन, न (धनं) = धन-दौलत हुने छैन ॥१०॥

भावार्थः— पुस्तकमा भएको विद्या र अर्काको हातमा परेको धन-दौलत आफूलाई आवश्यक परिआएको समयमा काम लागेन भने त्यस्तो विद्या विद्या होइन, त्यस्तो धन धन होइन ॥१०॥

१३. जलप्पमाणं कुमुदं व नालं, कुलप्पमाणं विनयोप्पमाणं ।

व्यत्तिप्पमाणं कथितवाक्यं, पठविप्पमाणं तिणं मिलातं ॥११॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा) जलप्पमाणं= पानी गहीरो छ छैन भन्ने प्रमाण, कुमुदं व नालं=कमलको डाँठ हेरी बुझनुपर्दछ, कुलप्पमाणं=कुलवंशको ऊँच बीच प्रमाण, विनयोप्पमाणं = (तिनीहरूको) विनीत वा अविनीत

स्वभाव हेरी बुळनुपर्दछ, व्यक्तिप्रमाणं = व्यक्तिको प्रमाण, कथितवाक्यं = (त्यसको) कुराकानी सुनी बुळनुपर्दछ, (२) पठविप्रमाणं = पृथ्वीको प्रमाण, मिलातं = सुकेको, तिणं = (त्यहाँको) घाँस हेरी बुळनुपर्दछ ॥११॥

भावार्थः— पानी गहीरो छ छैन कमलको डाँठ हेरी कुल, वा वंशको ऊँच नीचको प्रमाण विनीत अविनीत स्वभाव हेरी (विद्वान) व्यक्तिको प्रमाण उसको कुरा सुनी तथा भूमिको प्रमाण त्यहाँको सुकेको घाँस हेरी बुळनुपर्दछ ॥११॥

१४. अप्पस्सुतो सुतं अप्पं, बहुमञ्जाति मानवा ।

सिन्धूदक मपस्सन्तो, कूपे तोयं व मण्डुको ॥१२॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा), सिन्धूदकं = समुद्रको पानी, अपस्सन्तो = न देखेको, मण्डुको = म्यागुतोले, कूपे = कुवामा भएको, तोयं = पानीलाई, बहुतो इव = घेरै भनी सम्झेजस्तै, अप्पस्सुतो = अलिकति मात्र बहुश्रुत भएको मूर्खले, अप्पं = स्वल्प भएको, सुतं = बहुश्रुत ज्ञानलाई, बहुमञ्जति = घेरै सम्फन्छ, मानवा = अभिमानी हुन्छ ॥१२॥

भावार्थः— समुद्रको पानी देख्न नपाएको कुवाँको म्यागुतोले आफ्नो कुवामा नै पानी घेरै छ भनी सम्झेजस्तै अलिकति मात्र जानेको अल्प ज्ञानी मूर्ख मानिसले आफूले जानेकी अलिकति शिल्प विद्याले नै ठूलो ज्ञानी सम्झी अभिमान गर्न थाल्दछ ॥१२॥

१५. पठमं नज्जितो सिप्पं, दुत्तियं नज्जितो घनं ।

तत्तियं नज्जितो घम्मं, चतुत्थं किं करिस्सति ॥१३॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा) पठमं = प्रथम उमेरमा, नज्जितो सिप्पं=शिल्पविद्या संचय नगरेको, दुत्तियं =द्वितीय उमेरमा, नज्जितो घनं=घन संचय नगरेको, तत्तियं=तृतीय उमेरमा, नज्जितो घम्मं=घर्म संचय नगरेकोले, चतुत्थं=चतुर्थ उमेरमा, किं करिस्सति=के गर्न सक्नेछ ? ॥१३॥

भावार्थः— पहिलो बाल्य अवस्थामा शिल्पविद्या संचय नगरेको, दोस्रो तरुण अवस्थामा घन संचय नगरेको, तेस्रो वृद्ध अवस्थामा पुण्य-घर्म संचय नगरेको मानिसले चौथो मर्ने बखतमा के गर्न सक्ने छ ? ॥१३॥

१६. व्यत्त पुत्त ! किमालसो, अव्यत्तो भारहारको ।

व्यत्तको पूजितो लोके, व्यत्त पुत्त दिने दिने ॥१४॥

शब्दार्थः— पुत्त=भो पुत्र, व्यत्त=पढी-लेखी विद्वान् हुन खोज, किं=के कारणले, आलसो=अल्सी भै रहेको ?, पुत्त=भो पुत्र, दिने दिने=दिनदिनै, व्यत्त=पढी-लेखी व्यक्त पुरुष हुन खोज, अव्यत्तो=केही शिल्पविद्या नजानेपछि, भारहारको=भारी बोक्ने (भरिया) हुन्छ, व्यत्तको=पढे-लेखेको मानिसलाई, लोके=यो संसारमा, पूजितो=पूजा सत्कार गरिन्छ ॥१४॥

भाषार्थः— हे पुत्र ! (तिमी) पढी-लेखी व्यक्त पण्डित हुन खोज, किन अल्छी भै बसिरहेको ? शिल्पविद्या नजानेको मूर्ख भयो भने भारी बोक्न जानुपर्ला, शिल्पविद्या जानेका पण्डितहरूलाई यो संसारमा पूजा सत्कार गरिन्छ, त्यस कारण दिनैपिछे (तिमी) शिल्पविद्या सिक्ने कोशिश गर ॥१४॥

१७. माता वेरी पिता सत्तु, येन बाला न सिक्खिता ।

सभामज्जे न सोभन्ति, हंसमज्जे बको यथा ॥१५॥

शब्दार्थः— (लोके = संसारमा) हंस मज्जे=हंस-हरूका बीचमा, बको=बकुल्लो, न सोभति यथा=शोभा नपाउने जस्तै, न सिक्खिता= शिक्षा नभएका, बाला= (मूर्ख) केटा=केटीहरू, येन=यस कारणले, सभामज्जे= पण्डितका सभा मण्डलको बीचमा, न सोभन्ति = शोभा पाउँदैनन्, तेन=त्यस कारणले, माता=आमा, पुत्तानं= केटाकेटीहरूका, वेरी=वैरी (सदृशी) हुन्छ, पिता=बाबु, सत्तु=शत्रु (तुल्य) हुन्छ ॥१५॥

भाषार्थः— जुन मातापिताले आफ्ना छोराछोरीहरूलाई शिल्पविद्याको शिक्षा दिदैनन् ती मातापिता (केटाकेटी-हरूका) वैरी र शत्रु हुन्छन्, (किनभने) मूर्ख सन्तानहरू हंसहरूका बीचमा बकुल्लोजस्तै पण्डितहरूका सभाको बीचमा शोभा पाउँदैनन् ॥१५॥

१८. कण्टको गिरि को तिक्खति,
को अञ्जनं मिगक्खियं ।
उप्पलस्स पल्लले को सुगन्ध,
कुलपुत्तरूपो को समतिभावो ॥१६॥

शब्दार्थः— कण्टको गिरि=पर्वतमा भएको कांडालाई,
को तिक्खति=कसके तीखो बनाउँछ ? समतिभावो=स्वभाव
घर्मले नै हुने हो, मिगक्खियं=हरिणको आँखामा, को अञ्जनं
=कसले गाजल लगायो ?, समतिभाव=(यो पनि) स्वभाव
घर्मले नै हुने हो, उपलस्स=कमलको, पल्लले=पोखरीमा,
को सुगन्धं=कसले सुगन्ध राखेको छ ?, समतिभावो=
स्वभाव घर्म नै हो, कुलपुत्तरूपो=राज्यो कुलपुत्रलाई, को
(पवत्तति)=समतिभावो बनायो ?, कसले=(यो पनि)
आफैआफ स्वभावले नै राज्यो हुने हो ॥१६॥

भावार्थः— पर्वतको कुना कुनामा उज्रोका कांडालाई
कसले तीखो बनायो ? हरिणको आँखामा कसले गाजल
लगाइदियो ?, कमलको पोखरीमा कसले सुगन्ध हाल्यो ?
राज्यो चरित्र भएका कुलपुत्रहरूलाई कसले शिक्षित बनायो?
(यो कसले गर्नुपर्ने कुरो होइन) स्वाभाविक घर्मको खेल
हो ॥१६॥

१९. न रसं अकोताम्बुलं, अधनस्स अलंकतं पि ।

अलोनकञ्च व्यञ्जनं व्याकरणं असिप्पस्स ॥१७॥

शब्दार्थः— अकोताम्बुलं= चून नभएको पान, न रसं

=स्वादिलो हुनेछैन अग्रनस्स=दरिद्रको, अलंकृतं पि=शृंगार पवि, न रसं=शोभा हुँदैन, अलोकं=तून नभएको, व्यञ्जन च=तरकारी पयि, न रसं=स्वादिलो हुँदैन, असिप्पस्स=सिल्पविद्या नजानेकोलाई, व्याकरणं=व्याकरण (शब्दशास्त्र), न रसं=रसिलो लाग्दैन ॥१७॥

भावार्थः- चून नभएको पान स्वादिलो हुँदैन, गरीबले शृंगार गरी हिँडे पनि शोभा पाउँदैन, तून नभएको तरकारी पनि स्वादिमो हुँदैन, (त्यस्तै) शिल्पविद्या नजानेको मानिसलाई व्याकरण (शब्दशास्त्र) स्वादिलो (रसिलो) लाग्ने छैन ॥१७॥

२०. सुस्सुतो सुतसम्पन्नो, सुतं पञ्जाय बड्ढति ।

पञ्जाय अत्थं जानाति, अत्थो जातो सुखावहो ॥१८॥

शब्दार्थः- सुस्सुतो=राम्ररी सुने-जानेको मानिस, सुतसम्पन्नो=बहुश्रुतले सम्पन्न भएको पण्डित हुन्छ, सुतं=बहुश्रुत, पञ्जाय=प्रज्ञा (ज्ञान) लाई, बड्ढति=वृद्धि गर्छ, पञ्जाय=प्रज्ञाबाट, अत्थं= (यो वस्तु राम्रो छ छैन भन्ने) अर्थज्ञान, जानाति = जानिन्छ, अत्थो=अर्थज्ञान भएपछि, सुखावहो= सुख पाइन्छ ॥१८॥

भावार्थः- जसले शास्त्रविद्यालाई राम्ररी सुनी अध्ययन गर्छ, त्यो श्रुतसम्पन्न हुन्छ, सुनी-सिकी राखेको बहुश्रुतबाट प्रज्ञा बढ्छ, प्रज्ञाले (यो गर्नु हुन्छ, हुँदैन) भन्ने अर्थ जानिन्छ, यो अर्थज्ञानले गर्दा सुख प्राप्त हुन्छ ॥१८॥

२१. भोजनं मेथुनं निहा, गोणे पोसे पि विज्जति ।

विज्जा विसेसो पोसस्स, हीनो गोणसमो भवे ॥१६॥

शब्दार्थः— लोके=त्यो संसारमा) भोजनं=खानु-
पिउनु, मेथुनं=काम सेवन गर्नु, निहा = सुत्तु, गोणे पि=
गोरुसंग र, पोसे पि=मानिससंग पनि, विज्जति=छ, विज्ज
=शिल्पविद्या, हीनो=हीन भए, गोणसमो= गोरुसमान,
भवे=हुन्छ ॥१६॥

भावार्थः— खानु-पिउनु, काम सेवन र सुत्तु (यी तीव्र
कुरा) गोरु र मानिस दुवैसंग विद्यमान छ, मानिससंग विद्या
छैन भने त्यो मानिस पनि गोरु समान हुन्छ ॥१६॥

२२. नत्थि विज्जा समं मित्रं, न च व्याधिसमो रिपु ।

न च अत्त समं पेमं, न च कम्मसमं बलं ॥२०॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा) विज्जासमं=
विद्यासमान, मित्रं=साथी, नत्थि=छैन, व्याधिसमो=रोग
जस्तो, रिपु=शत्रु, न च अत्थि=साँचै छैन, अत्तसमं=आफू
जस्तो, पेमं = प्रेम, न च अत्थि = साँचै छैन, कम्मसमं =
(कुशल-अकुशल) कर्मसमान, बलं = शक्तिशाली भएको
वस्तु, न च अत्थि=साँचै नै छैन ॥२०॥

भावार्थः— शिल्पविद्या समानको अर्को आफ्नो साथी
छैन, रोगजस्तो आफ्नो शत्रु अर्को छैन, आफूलाई जस्तो प्रेम
पनि अर्कालाई हुन सक्दैन, फेरि आफ्नो कर्मजस्तो (अत्यन्त)
शक्तिशाली वस्तु संसारमा अर्को केही छैन ॥२०॥

२३. हंसो मज्जे न काकानं, सीहो गुण्णं न सोभते ।

गद्रभमज्जे न तुरङ्गो, बालमज्जे च पण्डतो ॥३१॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा) हंसो = हंसराज, काकानं=कागहरूको, मज्जे= बीचमा, न सोभते=शोभा दिदैन, सीहो=सिहराज, गुण्णं=गोरुहरूको, मज्जे=बीचमा, न सोभते=शोभा दिदैन, तुरङ्गो=असल सिन्धव जातको घोडा, गद्रभमज्जे=गधा खन्चरहरूको बीचमा, न सोभते=शोभा दिदैन, (त्यस्तै) बालमज्जे = मूर्खहरूको बीचमा, पण्डतो=विद्वान् मानिस, न सोभते=शोभा दिदैन ॥२१॥

भावार्थः— कागहरूको बीचमा हंसराज, गोरुहरूको बीचमा सिहराज, गधाहरूको बीचमा असल सिन्धव जातको घोडा र मूर्ख अज्ञानीहरूको बीचमा विद्वान् मानिस शोभा दिदैन ॥२१॥

Dhamma.Digital

२४. यावजीवं पि चे बालो, पण्डितं पयिरुपासति ।

न सो धम्मं विजानाति, दब्बि सूपरसं यथा ॥२२॥

शब्दार्थः— बालो=मूर्ख मानिसले, यावजीवं पि=जन्मभरसम्म, पण्डितं=विद्वान्को, चे पयिरुपासति=सत्संगत गरे तापनि, सो बालो=त्यौ मूर्ख अज्ञानीले, धम्मं=सद्धर्म-लाई, न विजानाति=बुझ्न सक्दैन, (किमिव=जस्तो कि) दब्बि=डाडुले, सूपरसं=दालको स्वाद, न जानाति यथा=बुझ्नेको जस्तै नै हो ॥२२॥

(१६)

भावार्थः— मूलं अज्ञानीले जन्मभर पण्डित विद्वान् मानिसको संगत गरे तापनि डाडुले दालको स्वाद नजानेकै त्यसले पनि सद्धर्म थाहा पाउँदैन ॥२२॥

२५. मुहुत्तमपि चे विञ्जू, पण्डितं पथिरुपासति ।

खिप्पं धम्मं विजानाति, जिह्वा सूपरसं यथा ॥२३॥

शब्दार्थः— विञ्जू=बुद्धिमान् मानिसले, मुहुत्तमपि=क्षणभर भएतापनि, पण्डितं=विद्वान् मानिसको, चे पथिरुपासति = सेवन गरेको खण्डमा, खिप्पं = चाडै, धर्मलाई, विजानाति = बुझ्छ, (किमिव = कसरी भने) जिह्वा= जिभ्रोले, सूपरसं=दालको स्वाद, विजानाति यथा=जानेको जस्तै नै हो ॥२३॥

भावार्थः— बुद्धिमान् सज्जनहरूले क्षणभर मात्र विद्वान् पण्डित मानिसको संगत गरेको खण्डमा जिभ्रोले दाल आदिको स्वाद तुरुन्तै जान्न सके जस्तै धर्ममो तत्व रसलाई बुझ्न सक्दछन् ॥२३॥

२६. विना सत्यं न गच्छेय्य, सूरौ सङ्गामभूमियं ।

पण्डित्वद्गुं वाणिजो, विदेशगमने तथा ॥२४॥

शब्दार्थः— सूरौ=वीर पुरुष, सत्यं=हातहतियार, विना=नलिइकन, संगामभूमियं = युद्धक्षेत्रमा, न गच्छेय्य यथा=नजानु जस्तै तथा=त्यस्तै, पण्डितो= विद्वान्, अद्गुं =खानो यात्रा गर्ने, वाणिजो = व्यापारी, विदेशगमने=विदेश

जाने बखतमा, (पायेय्यं=बाटो खर्च), विना=नभईकन, च
गच्छेय्यं=नजानू ॥२४॥

भावार्थः- वीर पुरुषहरू हातहतियार नलिईकन,
युद्धभूमिमा जानुहुन्न, त्यस्तै लामो यात्रा गर्ने बुद्धिमान्
व्यापारी पनि बाटो खर्च नभईकन विदेश नजानू ॥२४॥

२७. धननासं मनो तापं, घरे दुश्चरितानि च ।

वञ्चनञ्च अवमानं, पण्डितो न पकासये ॥२५॥

शब्दार्थः- (लोके=यो संसारमा), पण्डितो=बुद्धि-
मान्ले, धननासं=आफ्नो धन-सम्पत्ति नाश भएको, मनोतापं
=मनमा भइरहेको संताप, घरे=आफ्नो घरमा भएको,
दुश्चरितानि च=नराम्रा चरित्रहरू, वञ्चनञ्च=आफूलाई
ठगेको हाल, र अवमानं=आफूलाई गरेको अपमान पनि, च
पकासये=(बाहिर) प्रकाश नगरोस् ॥२५॥

भावार्थः- बुद्धिमान् मानिसले आफ्नो धन-सम्पत्ति
नाश भएको, आफ्नो मनमा भइरहेको ताप (=अफसोच),
आफ्नो घरको दुश्चरित्र, आफूलाई ठगेको हाल-समाचार र
आफूलाई भएको अपमान अर्कलाई प्रकाश गर्नुहुन्न ॥२५॥

२८. पस्तानुरूपकं वाक्यं, सभावरूपकं पियं ।

पस्तारूपकं कोषं, यो जानाति स पण्डितो ॥२६॥

शब्दार्थः- (लोके=यो संसारमा) यो = जसले,
पस्तानुरूपकं=समय परिभाषानुसार, वाक्यं=वचन, सभाव-

रूपकं=स्वभावअनुसार लाएक हुने, पियं=प्रिय गर्न, पत्तानु-
रूपकं = परिआएको समयअनुसार, कोधं = रीस गर्न,
जानाति = जान्दछ, सो = त्यसलाई, पण्डितो = बुद्धिमान्
(पण्डित) भनिन्छ ॥२६॥

भावार्थः- (यो संसारमा) जसले अवसर हेरी कुरा
गर्न जान्दछ, स्वभावानुसार प्रेम गर्न जान्दछ, र परिआएको
अवसर अनुसार रिसाउँदै जान्दछ, त्यसलाई बुद्धिमान्
(पण्डित) भनिन्छ ॥२६॥

२६. अधनस्स रसं खादा, अबलस्स हनंकारो ।

अपञ्जस्स वाक्यरता, उम्मत्तका समा इमे ॥२७॥

शब्दार्थः- अधनस्स = धन नभएको मानिसले, रसं
खादा=मीठो-मीठो खाने, अबलस्स=बल लागत नभएकोले,
हनंकारो=अहंकार गर्ने, अपञ्जस्स=ज्ञान-बुद्धि नभएकोले,
वाक्यरता=बढ्ता कुरा गर्नेमा लागि रहने, इमे=यी तीनै
जना, उम्मत्तका समा=बौलाहाजस्तै हुन् ॥२७॥

भावार्थः- धन नभएको मानिसले मीठो-मीठो खान
छोज्ने, दुर्बल मानिसले अहंकार गर्ने, ज्ञान-बुद्धि नभएको
मूर्ख मानिसले धेरै कुरा गर्नेमा लाग्ने, यी तीनैजना बौलाहा
समाव हुन् ॥२७॥

३०. धनह्णायं गमयन्तो, अपुच्छा बहुभासको ।

अरागुणं पकासेन्तो, तिविधं हीनलक्षणं ॥२८॥

शब्दार्थः— अनह्वायं=नबोलाईकन गमयन्तो=जाने, अपुच्छा=नसोधीकन, बहुभासको=बढ्ता कुरा गर्ने, अत्त-गुणं=आफ्नो गुण, पकासेन्तो=प्रकाश गर्ने, (इदं) तिविधं = (यी) तीनवटा चाल, हीनलक्षणं=हीन (नीच) लक्षण हुन् ॥२८॥

भावार्थः— नबोलाएको ठाउँमा जाने, नसोधीकन बढ्ता कुरा गर्ने, र आफ्नो गुण प्रकाश गर्ने यी तीनवटा चाल-चलन नीचहरूका लक्षण हुन् ॥२८॥

३१. अप्पपञ्जो बहुभासो. अप्परूपो पकासको ।

अप्पपूरो घटो खोभे, अप्पखीरा गावी चले ॥२९॥

शब्दार्थः— अप्पपञ्जो=प्रज्ञा स्वल्प भएकोले, बहु-भासो=कुरा मात्र बढ्ता गर्छ, अप्परूपो = रूप सुन्दर नभएकोले, पकासको = शृंगार बढ्ता गर्छ, अप्पपूरो= नभरेको, घटो=गाग्रो, खोभे=पानी चल्छ, अप्पखीरा= दूध बढ्ता नभएको, गावी = गाई, चले = चलेर उपद्रव गर्छ ॥२९॥

भावार्थः— प्रज्ञा=बुद्धि धेरै नभएको मानिसले धेरै कुरा गर्छ, कुरूपले नाना किसिमको शृंगार गरी हिड्छ, पानी नपुगेको गाग्रो छचल्किन्छ, दूध नदिने गाईले (यताउता चलीकन) उपद्रव गर्छ ॥२९॥

३२. मण्डुकोपि उक्के सीहे, काकगहे'पिये पिये ।

अपण्डपि पण्ड हुत्वा, धीरो पुच्छे वये वये ॥३०॥

शब्दार्थः— मण्डुकोपि=भ्यागृतो भए तापनि, उक्के=टुकरुकक बसेको बखतमा, सीहे=आफूलाई सिंह सम्झन्छ, काकगहे=कागले आफ्नो गानलाई, पिये पिये=कोइलीको पियू-पियू भन्ने सुरीलो गीतजस्तो सम्झन्छ, अप्पण्डपि=पण्डित-विद्वान् नभएको मानिस पनि, पण्डित हुत्वा=पण्डित भईकन, धीरो=ज्ञानीले, पुच्छे=सोधेका बखतमा, बये-बये=हो हो भनी टाउको हल्लाई उत्तर दिन्छ ॥३०॥

भावार्थः— भ्यागृतो टुकरुकक बसेको बखतमा आफूलाई म सिंह हुँ भनी सम्झन्छ, कागले आफ्नो गीतलाई अत्यन्त सुरीलो सम्झन्छ, (त्यस्तै) पण्डित नभएको मूख मानिसले ज्ञानीहरूले प्रश्न गर्ने बखतमा “हो हो” भनि टाउको हल्लाई जवाफ दिन्छ ॥३०॥

३३. मण्डुकेपि उक्के सीहे, सूकरेपि उहे दीपे ?

बिलारे सत्रिसे व्यग्घे, सब्ब धीरे सिप्ये समे ? ॥३१॥

शब्दार्थः— मण्डुकेपि = भ्यागृतो पनि, उक्के = टुकरुकक बस्दा, सीहे=कैले सिंह हुन सक्ला ? सूकरेपि=बँदेल पनि, उहे=‘ओ-ओ’ भनी कराउनेबित्तिकै, दीपे=चितुवा हुन सक्ला ?, बिलारे=बिरालो, सत्रिसे=बाघजस्तो भए तापनि, व्यग्घे=कहीं बाघ हुन सक्ला ?, सब्बधीरे=सबै ज्ञानी-विद्वान्हरूको, सिप्ये=शिल्पविद्या, समे=के समान हुन सक्छ र ? ॥३१॥

(२१)

भावार्थः— भ्यागुतो टुकरुक्क बस्वैमा सिंह हुन, बँदेल 'ओं-ओं' गर्दे कराउँदैमा चितुवा हुन, बिरालो बाघ-जस्तै हुँदैमा बाघ हुन र त्यस्तै सबै ज्ञानी-विद्वानहरूको शिल्पविद्या समान हुन सक्छ र ? ॥३१॥

३४. न तित्ति राजा धनम्हि, पण्डितोपि सुभासिते ।

चक्खुम्पि पियदस्सने, जले सागरो न तित्ति ॥३२॥

शब्दार्थः— राजा=राजा, धनम्हि=धनसम्पत्तिमा, न तित्ति = पृप्त (= संतोष) हुँदैन, पण्डितोपि = विद्वान् पण्डित पनि, सुभासिते=मीठो कुरा गर्नमा, च तित्ति=तृप्त हुँदैन, चक्खुम्पि=आँखा पनि, पियदस्सने=(आफूलाई मन परेको) प्रिय वस्तु हेर्नमा, न तित्ति=तृप्त हुँदैन, सागरो=समुद्र, जले = पानीले, न तित्ति = कँले पनि तृप्त हुन सक्दैन ॥३२॥

भावार्थः— राजा धनमा, ज्ञानी विद्वान् मानिस प्रिय-वचन बोल्नमा, (यो) आँखा आफूलाई मन परेको प्रिय वस्तु हेर्नमा र समुद्र पानीले कहिल्यै संतुष्ट हुनेछैन ॥३२॥

३५. रूपयोव्वनसम्पन्ना, विसालकुलसम्भवा ।

विज्जाहीना न सोभन्ते, निग्गन्धा इव किंसुका ॥३३॥

शब्दार्थः— रूपयोव्वनसम्पन्ना=रूप र यौवनले सम्पन्न भईकन, विसालकुलसम्भवा = अत्यन्त उच्चकुलमा जन्मे

तापनि, विज्जा हीन=शिल्पविद्या नभएका (मानिसहरू) निग्गन्धा=सुगन्ध नभएका, किसुका इव=पलास नामक फूलजस्तै, न सोभन्ते=शोभा पाउँदैनन् ॥३३॥

भावार्थ:- रूप र यौवनले सम्पन्न भई, अत्यन्त ठूलो कुलमा जन्मे तापनि, शिल्पविद्या नभएका मानिसहरू शोभा पाउँदैनन्, पलास नामक फूलमा रूपमात्र भएर सुगन्ध नभएकै हुन्छन् ॥३३॥

३६. हीनपुत्तो राजमच्चो, बालपुत्तो च पण्डितो ।

अधनस्स धनं बहु, पुरिसानं न मञ्जथ ॥३४॥

शब्दार्थ:- (लोके=यो संसारमा), हीनपुत्तो=नीच कुजात पुत्र भए तापनि, राजमच्चो = (आफ्नो भाग्यले) राजाको मन्त्री हुन सक्छ, बालपुत्तो च=मूर्खको पुत्र भएता पनि, पण्डितो = (आफ्नो कर्म र उद्योगले) विद्वान्-पण्डित हुन सक्छ, अधनस्स = धन नभएको दरिद्रको छोरो भए तापनि, धनं=धनसम्पत्ति, बहु= धेरै पाउन सक्छ, तस्मा = त्यस कारणले, पुरिसानं = मानिसलाई, न मञ्जथ = सानो भनी नठान्नु, हेला नगर्नु ॥३४॥

भावार्थ:- हीन-नीच मानिसको पुत्र भए तापनि (आफ्नो भाग्यले गर्दा) राजाको मन्त्री हुन सक्छ, मूर्ख मानिसको पुत्र भए तापनि विद्वान् हुन सक्छ, गरीब दरिद्रको पुत्र भए तापनि धनवान् साहु-महाजन हुन सक्छ,

त्यसै कारणले मानिसलाई हेला नगर्नु (सानो भवी
न ठान्नु) ॥३४॥

३७. यो सिस्सो सिप्पलोभेन, बहुं गण्हाति तं सिप्पं ।

मूगोव सुपिनं पस्सं, कथेतुं पि न उस्सहे ॥३५॥

शब्दार्थः— यो सिस्सो = जुन शिष्यले, सिप्पलोभेन =
शिल्पविद्या सिक्ने लोभले, बहुं = घेरै, गण्हाति = लिन्छ,
(सो) सिस्सो = त्यो शिष्यले, तं सिप्पं = त्यो शिल्पविद्या,
सुपिनं = स्वप्न, पस्सन्तो = देखेको, मूगोव = बाटाजस्तो,
कथेतुं पि = अर्कालाई भन्न पनि, न उस्सहे = सक्दैन ॥३५॥

भावार्थः— जुन शिष्यले शिल्पविद्याको लोभ गरी घेरै
सिक्न चाहन्छ, त्यसले त्यो शिल्पविद्या, लाटाले स्वप्न देखेको
जस्तै (अर्कालाई) भन्न पनि सक्दैन ॥३५॥

३८. न भिज्जेतुं कुम्भकारो, सोभेतुं कुम्भघट्टति ।

न खिपेतुं अपायेसु, सिस्सानं बुद्धिकारणा ॥३६॥

शब्दार्थः— कुम्भकारो = कुमालेले, कुम्भं = गाग्रो,
भिज्जेतुं = फोनको लागि, न घट्टति = बनाउने होइन, सोभेतुं
= शोभ बढाउनका लागि, घट्टति = बनाउँछ, आचरियो =
गुरुले, सिस्सानं = शिष्यहरूलाई, अपायेसु, = वरकमा, खिपेतुं
= हाल्नको लागि, न घट्टति = कुटेर शिक्षा दिएको होइन,
बुद्धि = उन्नति गर्नेको लागि नै, घट्टति = कुटेर शिक्षा
दिइन्छ ॥३६॥

भावार्थः— कुमालेले गाग्रो बनाएको फोनको लागि होइन, शोभा बढाउनको लागि नै हो, (त्यस्तै) गुरुले शिष्यलाई कुटीकुटीकन शिल्पविद्या पढाएको वरकमा खसाल्नुको लागि होइन, विद्वान्-बुद्धिमान् बनाउनको लागि नै हो ॥३६॥

३६. तगरञ्च पलासेन, यो नरो उपनय्ति ।

पत्ताति सुरभि वायन्ति, एवं धीरुपसेवना ॥३७॥

शब्दार्थः— यो वरो = जुन मानिसले, तगरञ्च = तगर नामक सुगन्धित फूललाई, पलासेन = पलासको पातले, उपनय्ति = लान्छ, (तस्त = त्यसको, तगारो एव = सुगन्धित तगर फूल मात्र, सुरभि = सुगन्ध हुने, न = होइन, पत्ताति = पातहरू पनि, सुरभि वायन्ति = सुवासित हुन्छन्, एवं यस प्रकारले, धीरुपसेवना = ज्ञानी विद्वान्हरूको सेवन (=सत्संगत) पनि (दट्ट्वा = सम्झनु) बुझनुपर्दछ ॥३७॥

भावार्थः— जुन मानिसले सुगन्धित तगर फूललाई केही सुगन्ध नभएको पलासको पातमा हाली लैजान्छ, त्यसको त्यो फूल मात्र सुगन्धित हुने होइन, पलासको पात पनि सुगन्धित भएर छाउँछ, त्यसरी नै ज्ञानी विद्वान्हरूको सत्संगत पनि सम्झी-बुझी लिनुपर्दछ ॥३७॥

२. सुजन कराडो (सुजन काराड)

४०. सग्भिरेव समासेव, सग्भि कुब्बेथ सन्थवं ।

सतं सद्धम्म मञ्जाय, सेय्यो होति न पापियो ॥१॥

शब्दार्थः— सग्भिरेव=सत्पुरुषहरूसंग मात्र, समासेथ =सत्संगत गरुन्, सग्भि=सत्पुरुषहरूसंग, सन्थवं=सम्बन्ध, कुब्बेथ=राख्नुपर्दछ, सतं=सत्पुरुषहरूको, सद्धम्मं=सद्धर्म-लाई, मञ्जाय=रात्ररी जानेर, सेय्यो=श्रेष्ठ, होति=हुन्छ, पापियो=अनर्थ, न होति=हुँदैन ॥१॥

भावार्थः— ज्ञानी-सत्पुरुषहरूसंग नै सत्संगत् गरुन्, सत्पुरुषहरूसंग मात्र मित्रता राख्नु, सत्पुरुषहरूको, सद्धर्मलाई रात्ररी जानेपछि भलो हुन्छ, अनर्थ हुनेछैन ॥१॥

४१. षज दुज्जनसंसग्गं, भज साधु समागमं ।

कुरु पुञ्जमहोरात्ति, सर निच्चमनिच्चतं ॥२॥

शब्दार्थः— दुज्जनसंसग्गं = दुर्जन-दुष्ट मानिसको संगत, षज=त्याग गर, साधुसमागमं=सत्पुरुषहरूको संगत, भज=सेवा गर, अहोरात्ति=रातदिन, पुञ्जं=पुण्य-धर्म, कुरु =गर, अविच्चतं=(यो संस्कार-धर्म सबैको) अनित्यभावलाई, विच्चं=सर्व (=हर हमेशा), सर=स्मरण गर ॥२॥

भावार्थः— बाल-मूर्ख-असत्पुरुषहरूको संगत छोड-

ज्ञानी-महात्माहरूको सत्संग गर्न खोज, दिनरात पुण्य गर, सबै यो संसारको अनित्यलाई स्मरण गर ॥२॥

४२. यथा उदुम्बरपक्का, बहि रक्तमेव च ।

अन्तो किमिहि सम्पन्ना, एवं दुज्जनहृदया ॥३॥

शब्दार्थः- उदुम्बरपक्का=पाकेको डुम्री फल, बहि=बाहिर, रक्तमेव च=रातो भएर हेर्नेमा मात्र राम्रो लाग्छ, अन्तो=त्यसको भित्र, किमिहि सम्पन्ना=कीराहरू भरेका (होन्ति यथा=हुन्छन् जस्तै), एवं=त्यस्तै, दुज्जनहृदया=असत्पुरुष दुर्जनहरूको हृदय (होन्ति=हुन्छन्) ॥३॥

भावार्थः- पाकेको डुम्री फल बाहिर रातो भएकोले हेर्दा राम्रो लाग्छ, त्यसको भित्र किराले भरिएको हुन्छ, त्यस्तै किसिमले दुर्जन-असत्पुरुषहरूको हृदय पनि जान्नुपर्दछ ॥३॥

४३. यथापि पनसा पक्का, बहि कण्टकमेव च ।

अन्तो अमृतसम्पन्ना, एवं सुजनहृदया ॥४॥

शब्दार्थः- पनसा पक्का=पाकेको कटहर, बहि=बाहिर, कण्टकमेव च=काँडा मात्र हुन्छन्, अन्तो=त्यसको भित्र, अमृतसम्पन्ना=अमृतजस्तो रस भरेको, होन्ति=हुन्छ, एवं = त्यस्तै, सुजनहृदया = सत्पुरुष-ज्ञानी मानिसहरूको हृदय हुन्छ ॥४॥

भावार्थः- पाकेको कटहर बाहिर काँडे-काँडा मात्र

देखिन्छन्, तीनका भित्र अमृतसमान रस भएको फल भए-
जस्तै, ज्ञानी-सत्पुरुषहरूको हृदय हुन्छ ॥४॥

४४. सुखोपि चन्दनतरु न जहाति गन्धं ।

नागो गतो रणमुखे न जहाति लीलं ॥

यन्ता गतो मधुरसं न जहाति उच्छु ।

दुखोपि पण्डितजनो, न जहाति धम्मं ॥५॥

शब्दार्थः— (लोके = यो ससारमा) चन्दनतरु= श्रीखण्डको रूख, सुखोपि = सुके तापनि, गन्धं = आफ्नो सुगन्धलाई, न जहाति = छोड्दैन, नागो = राम्रो जातको उत्तम हात्तीले, रणमुखे = संग्राम-भूमिमा, गतोपि = गए तापनि, लील = आफ्नो निर्भीक लीलालाई, न जहाति = छोड्दैन, उच्छु=ऊखु, यन्ता गतोपि=यन्त्रमा राखी दबाएर कष्ट दिए तापनि, मधुरसं=आफ्नो मीठी स्वाद, न जहाति = छोड्दैन, पण्डितजनो=ज्ञानी-विद्वान् मानिस, दुखोपि= आफूलाई दुःख भए तापनि, धम्मं = धर्मलाई, न जहाति = छोड्दैन ॥५॥

भावार्थः— श्रीखण्ड-चन्दनको रूख सुकेर गए तापनि आफ्नो सुगन्धलाई छोड्दैन, असल-उत्तम जातको हात्तीले संग्राम-भूमिमा गएको बखत आफ्नो नभाग्ने वीर गतिलाई छोड्दैन, ऊखुलाई पनि यन्त्रमा हाली दबाएर जति कष्ट दुःख दिए तापनि आफ्नो मीठो स्वादलाई छोड्दैन, (त्यस्तै) ज्ञानी-विद्वान् मानिसले पनि जति दुःख भए तापनि आफ्नो धर्म छोड्दैन ॥५॥

४५. सीहो नाम जिघच्छापि, पण्णादीनि न खादति ।

सीहो नाम किसो चापि, नागमंसं न खादति ॥६॥

शब्दार्थः— सीहो नाम = सिंह भनेकोले, जिघच्छापि = भोक लागे तापनि, पण्णादीनि = घांस-पात आदि, न खादति = खाँदैन, सीहो नाम = सिंह भनेकोले, किसो चापि = दुब्लो-पातलो भए तापनि, नागमंसं = हात्तीको मासु, न खादति = खाँदैन ॥६॥

भावार्थः— सिंहले भोक लागे तापनि घांसपात खाँदैन, दुब्लो भए तापनि हात्तीको मासु खानेछैन ॥६॥

४६. कुलजातो कुलपुत्तो, कुलवंसो सुरक्खितो ।

अत्तना दुक्खप्पत्तोपि, हीनकम्मं न कारये ॥७॥

शब्दार्थः— कुलजातो = ठूल कुलमा जन्म भएको, कुलपुत्तो = कुलपुत्रले, कुलवंसो = आफ्नो वंशलाई, सुरक्खितो = राम्ररी रक्षा गर्नुपर्छ, अत्तना = आफूलाई, दुक्खप्पत्तोपि = दुःख भए तापनि, हीनकम्मं = नीच काम, न कारये = गर्नु हुँदैन ॥७॥

भावार्थः— ठूलो राम्रो कुलमा जन्मेको कुलपुत्रले आफ्नो कुल-वंशलाई राम्ररी रक्षा गर्नुपर्छ र आफूले दुःख कष्ट सहनु परे तापनि नीच-दुष्टको काम कहिल्यै गर्नु हुँदैन ॥७॥

४७. चन्दनं सीतलं लोके, ततो चन्दं व सीतलं ।

चन्द-चन्दन-सीतम्हा, साधुवाक्यं सुभासितं ॥८॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा), चन्दनं = श्रीखण्ड, शीतलं = शीतल छ, ततो = त्योभन्दा पनि, चन्द्व = चन्द्रमाको प्रकाश नै, शीतलं = शीतल छ, चन्दचन्दनसितम्हा = श्रीखण्ड र चन्द्रमाको शीतलपनाभन्दा, सुभासितं = मीठो बोली, साधुवाक्यं = ज्ञानी-सत्पुरुषहरूको वाक्य, शीतलं = अत्यन्त शीतल हुन्छ ॥८॥

भावार्थः— यो संसारमा श्रीखण्ड शीतल छ, त्योभन्दा चन्द्रमाको प्रकाश शीतल हुन्छ, श्रीखण्ड र चन्द्रमाको शीतलपनाभन्दा पनि ज्ञानी-सत्पुरुषहरूको मीठो बोलीबचन, कुरा-कानी अत्यन्त शीतल हुन्छ ॥८॥

४८. उदेय्य भानु पच्छिमे, मेरु राज नमेय्यपि ।

शीतलं यदि निरयग्नि, पञ्चतगगे च उप्पलं ॥

बिकसे न विपरितं, साधुवाचा कुदाचनं ॥९॥

शब्दार्थः— भानु = सूर्य देवता, पच्छिमे = पश्चिमदिशा बाट, उदेय्य = उदाए तापनि, मेरुराज = सुमेरु पर्वतराज, नमेय्यपि = कुके तापनि, यदि = केही कारणले, निरयग्नि = नरकलोकको आगो, शीतलं = शीतल भएर गए तापनि, पञ्चतगगे = पहाड-पर्वतको टुप्पोमा, उप्पलं = कमलको फूल, बिकसे = फुले तापनि, साधुवाचा = सत्पुरुष-ज्ञानी-हरूको कुराम, कुदाचनं = कहिले पनि, न विपरितं = फरक हुनेछैन ॥९॥

भावार्थः— सूर्य देवता पश्चिमदिशाबाट उदाए तापनि, सुमेरु पर्वतराज कुके तापनि, नरकको आगो शीतल भएर

गए तापनि र पहाड-पर्वतको टुप्पामा कमलको फूल फुले
तापनि, सत्पुरुष-ज्ञानी-विद्वान्हरूको कुरामा कहिले फरक
पर्ने नै छैन ॥६॥

४६. सुखा रुखस्स छायाव, ततो जाति-माता-पितु ।

ततो आचरियरञ्जो, ततो बुद्धस्स नेकघा ॥१०॥

शब्दार्थः- रुखस्स=रुखको, छाया व = छाँया नै,
सुखा=(हामीलाई) सुखदायक हुन्छ, ततो = त्यो (रुखको
छाँया) भन्दा, जाति-माता-पितु = नाता-कुटुम्ब-आमा
बाबुहरूको, छाया=छाँया (रूपी स्नेह) सुखा = सुखदायक
हुन्छन्, ततो = फेरि त्योभन्दा आचरियरञ्जो = गुरु र
राजाको, छाया=छाँया (रूपी उपदे) सुखा=सुखदायक
हुन्छन्, ततो=फेरि त्योभन्दा पनि, बुद्धस्स=भगवान् बुद्धको,
छाया=(धर्मोपदेश रूपी) छाँया, अनेकघा = अनेक, दोबर
सुखा=सुखदायक हुन्छ ॥१०॥

भावार्थः- रुखको छाँया, भन्दा पनि आफ्नो गुरु-
आचार्य र राजाको छाँया, फेरि त्योभन्दा पनि घेरै बढ्ता
भगवान् बुद्धको धर्मोपदेशरूपी छाँया घेरै नै सुखदायक
हुन्छ ॥१०॥

५०. भमरा पुष्पमिच्छन्ति, गुणमिच्छन्ति सज्जना ।

मक्खिका पूतिमिच्छन्ति, दोसमिच्छन्ति बुज्जना ॥११॥

शब्दार्थः- भमरा=भमराहरूले, पुष्पं=फूल, इच्छन्ति
=इच्छ गछन् (त्यस्तै) सज्जना = सत्पुरुषहरूले गुणं=

गुणको, इच्छन्ति=इच्छा गच्छन्, मक्खिका= किंगाहरूले
 पूति = सडेको वस्तु, इच्छन्ति = इच्छा गच्छन्, (त्यस्तै)
 दुज्जना=दुर्जन-असत्पुरुषहरूले, दोस (अर्काको) दोष (मात्र),
 इच्छन्ति= चाहन्छन् ॥११॥

भावार्थ:- भमराहरूले (सुगन्ध भएको) फूलको
 चाहना गच्छन् जस्तै ज्ञानी-सत्पुरुषहरूले (अर्काको) गुण मात्र
 चाहन्छन्, किंगाहरूले कुहेको वस्तुमात्र चाहना गच्छन् जस्तै,
 मूर्ख असत्पुरुषहरूले पनि (अर्काको) निन्दाचर्चा दोषमात्र
 चाहन्छन् ॥११॥

५१. माताहीनस्स दुब्भासा, पीताहीनस्स दुक्किया ।

उभो माता पिता हीना, दुब्भासा च दुक्किया ॥१२॥

शब्दार्थ:- माताहीनस्स=आमा नीच भएको मानिसको,
 दुब्भासा=नराम्रो बोलिवचन, (होति=हुन्छ), पिताहीनस्स
 =बाबु नीच भएको मानिसको, दुक्किया = नराम्रो बानी
 चालचलन, (होति=हुन्छ), उभो माता पिता हीना=आमा
 र बाबु दुवैजना नीच भएको मानिसको, दुब्भासा च=बोली-
 वचन पनि नराम्रो र, दुक्किया च = बानी-चालचलन पनि
 नराम्रो भएको, (होति=हुन्छ) ॥१२॥

भावार्थ:- (जसको) आमा नीच हुन्छे (त्यसको)
 बोलीवचन राम्रो हुँदैन, (जसको) बाबु नीच हुन्छ त्यसका चाल-
 चलन राम्रो हुँदैन, (जसको) आमा बाबु दुवैजना नीच हुन्छन्
 (त्यसको) बोलिवचन र चालचलन दुवै नै राम्रो हुँदैन ॥१२॥

५२. मातासेट्टस्स सुभासा, पिता सेट्टस्स सुक्रिया ।

उभो माता पिता सेट्टो, सुभासा च सुक्रिया ॥१३॥

शब्दार्थः— मातसेट्टस्स=आमा श्रेष्ठ भएको, सुभासा =बोलिवचन राम्रो हुन्छ, पितासेट्ट=बाबु श्रेष्ठ भएको मानिसको, सुक्रिया=चाल चलन, काम राम्रो हुन्छ, उभो माता पिता सेट्टो = आमा र बाबु दुवैजना श्रेष्ठ भएको मानिसको, सुभासा च=बोलिवचन पनि राम्रो र, सुक्रिया= बानी चालचलन दुवैबाट पनि राम्रो हुन्छ ॥१३॥

भावार्थः— श्रेष्ठ उत्तम आमा भएको मानिसको बोली-वचन राम्रो हुन्छ, श्रेष्ठ बाबु भएको मानिसको चालचलन राम्रो हुन्छ, आमा र बाबु दुवैजना श्रेष्ठ भएको मानिसको बोलिवचन र चालचलन दुवै राम्रो हुन्छ ॥१३॥

५३. सङ्गामे सूरमिच्छन्ति, मन्तीसु अकुतूहलं ।

पियञ्च अन्नपानमिह, अत्यकिञ्छेसु पण्डितं ॥१४॥

शब्दार्थः— सङ्गामे=गुह-भूमिमा सूरं=वीर पुरुषलाई, इच्छन्ति= इच्छा गर्छन्, मन्तीसु=सल्लाह लिने बखतमा, अकुतूहलं = गुप्तकुरा अर्कलाई नभन्ने साथी चाहिन्छ, अन्नपानमिह=खाने पिउने बखतमा, पियं = आफूलाई प्रिय भएको मानिस चाहिन्छ, अत्यकिञ्छेसु=अत्यन्त कठिन अर्थ-काव्य बुझ्ने समयसा, पण्डितं = शास्त्री विद्वान् पण्डित चाहिन्छ ॥१४॥

भावार्थः— युद्ध-भूमिमा शूरवीर मानिस जान्छ, सल्लाह गर्ने ठाउँमा गरेको कुरा अर्कालाई नभन्ने खालको साथी चाहिन्छ, खानपिन गर्ने समयमा आफूलाई प्रिय भएको मानिस चाहिन्छ, अर्थ बुझ्न कठिन भएको समयमा ज्ञानी-विद्वान् मानिस चाहिन्छ ॥१४॥

५४. मा च वेगेन किञ्चानि, कारेसि कारापेसि वा ।

सहसा कारितं कम्मं, मन्दो पच्छानु तप्पति ॥१५॥

शब्दार्थः— वेगेन = जोशमा आएर ऋट्टै, किञ्चानि = काम-काज, मा च कारेसि = आफूले पनि नगर्नुं, मा च कारापेसि वा = अर्कालाई पनि गर्न नलगाउनुं, कम्मं = काम-काज, सहसा = हडबडाईकन, कारितं = गर्दा वा गराउँदा, मन्दो = अल्पबुद्धि भएको मूर्खले, पच्छा = पछि, अनुतप्पति = पश्चात्ताप गरिरहनुपर्छ ॥१५॥

भावार्थः— कुनै काम पनि ऋट्टै हडबडाईकन नगर्नुं, अर्कालाई पनि गर्न नलगाउनुं, हतार-हतारबाट गरेको कामले गर्दा, स्वल्पबुद्धि भएको मानिसले पछि पछुताइरहनु-पर्छ ॥१५॥

५५. सुनखो सुनखं दिस्वा, दन्तं दस्सेति हिंसितुं ।

दुज्जनो सुजनं दिस्वा रोसयं हिंसमिच्छति ॥१६॥

शब्दार्थः— सुनखो = कुकुर, सुनखं = कुकुरलाई, दिस्वा = देखि, रोसयं = रिसाएर, हिंसितुं = टोकनका लागि,

इन्त=दांत, दस्सेति = देखाउंछ, (त्यस्तै) दुज्जनो=दुर्जन
मानिसले, सुजनं = सत्पुरुष-ज्ञानी मानिसलाई, दिस्वा=
हेरी, रोसयं=रिसाईकन, हिंसं=दुःख दिन, इच्छति=इच्छा
गछं (=खोज्छ) ॥१६॥

भावार्थ:- एउटा कुकुरले अर्को कुकुरलाई देखा
रिसाएर टोकनको लागि दांत देखाउन थाले र्कै, दुष्ट मानिसले
सत्पुरुष-ज्ञानी मानिस देखा रीस गरी त्यसलाई दुःख-कष्ट
दिन खोज्छ ॥१६॥

३६. कोधं विहित्वा न कदाचि सोचे,

मक्खप्पहानं इसयो वण्णयन्ति ।

सब्बेसं फरुसं वाचं खमेथ ।

एतं खान्ति उत्तममाहु सन्तो ॥१७॥

शब्दार्थ:- (लोके=यो संसारमा) कोधं=रिसलाई,
विहित्वा = त्याग गर्न सकेको खण्डमा, कदाचि = कहिल्यै
एनि, न सोचे=शोक गर्नु पर्नेछैन, मक्खप्पहानं=लोभी चित्त-
लाई त्याग गर्ने (लाई), इसयो=ऋषिमुनिहरूले, वण्णयन्ति
=प्रशंसा गर्छन्, सब्बेसं=सबै प्रकारको, फरुसंवाचं=फोहर
कुरा, गालि, कडा-वचन, खमेथ=सहन गर्नु (काबुमा राख्नु)
पर्दछ, एतं खान्ति=यो क्षान्ति (सहन गर्नेलाई), उत्तम=
श्रेष्ठ-असल हुन् भनी, सन्तो=तथागत, आदि सत्पुरुषहरूले,
आहु=भन्दछन् ॥१७॥

भावार्थः— क्रोध (रीस) लाई त्याग गर्न सकेपछि कहिल्यै पनि शोक गर्नुपर्ने छैन, लोभ अर्थात् कंजुसी भावलाई त्याग गर्नेलाई ऋषिमुनिहरूले प्रशंसा गर्दछन्, सबै प्रकारका कडा-वचन असभ्य फोहरी गालिलाई क्षमा र सहन गर्ने यस्तो क्षमालाई नै तथागत आदि ज्ञानी-सत्पुरुषहरूले श्रेष्ठ-असल क्षमा भनेका छन् ॥१७॥

५७. दुक्खो निवासे सम्बाधे, ठाने असुचि सङ्कते ।

ततो अरिम्हि अप्पिये, ततो पि अकमञ्जुना ॥१८॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा) असुचि सङ्कते= अशुद्ध दिसा-पिसाबले घेरिएको, सम्बाधे = अत्यन्त सानो, ठाने=स्थानमा, निवासे=बस्नु, दुक्खो = दुःख हो, ततो= त्योभन्दा, अप्पिये = प्रिय नभएको, अरिम्हि = शत्रुहरूसँग बस्नु, दुक्खो=दुःखको कुरा हो, ततो पि = त्योभन्दा पनि, अकतञ्जु=गरेको उपकार नजान्ने अकृतज्ञसँग, निवासो= बस्नु, दुक्खो=ठूलो दुःख-कष्टको कुरा हो ॥१८॥

भावार्थः— दिसा-पिसाब मात्र भएको सानो ठाउँमा बसीरहनु दुःख हो, अप्रिय शत्रुहरूसँग बस्नु त्यो भन्दा दुःख हो । फेरि त्योभन्दा पनि आफूले उपकार गरेको याद नराख्ने अकृतज्ञ मानिससँग बस्नु अत्यन्त दुःख कष्टको कुरा हो ॥१८॥

५८. ओबदेय्यानुसासेय्य, असब्भा च निवारये ।

सतं हि सो पियो होति, असतं होति अप्पियो ॥१९॥

शब्दार्थः— ओवदेय = अववाद-उपदेश दिनुपने ठाउंमा, अनुसासेय्य=साँच्चै नै उपदेश दिनुपदंछ, असम्भा ष=असम्य(नराओ) कामबाट, निवारये=रोक्नुपछ, हि= त्यो कुरा साँच्चै नै हो, सो=यो उपदेश शिक्षा दिने मानिस, सतं=सज्जनहरूलाई, पियो=प्रिय, होति = लाग्छ, असतं= असत्पुरुष-दुष्ट मानिसलाई, अप्पियो = अप्रिय (नराओ) होति=लाग्दछ ॥१६॥

भावार्थः— निश्चय नै उपदेश दिनुपर्नेलाई उपदेश-अववाद-अनुशासन गर्नुपर्दछ, नराओ अकतंव्यबाट बचाउनु पर्दछ, यो यस्तो गर्ने मानिस सज्जन-सत्पुरुषलाई प्रिय र दुष्ट-असत्पुरुषहरूलाई अप्रिय लाग्दछ ॥१६॥

५६. उत्तमत्तनिवातेन, सूरं भेहेदेन निज्जये ।

नीचं अप्पकदानेन, वायमेन समं जये ॥२०॥

शब्दार्थः— उत्तमं = आफूभन्दा श्रेष्ठ मानिसलाई, अत्तनिवाते = आफू निहतमानी भई-तल बसी, निज्जये= पराजय गर्नु (=जित्नु) पछ, सूरं आफूभन्दा शूर-वीरलाई, भेदेन=भेद-नीतिले, निज्जये = पराजय गर्नुपछ, नीचं= आफूभन्दा हीन मानिसलाई, अप्पकदानेन=अलिकति दिएर, निज्जये=पराजय गर्नु-जित्नुपछ, समं=आफूसमान मानिस-लाई, वायमेन=उद्योग-मेहनतले, जये = जित्नुपछ ॥२०॥

भावार्थः— आफूभन्दा श्रेष्ठ-उत्तम मानिसलाई आफू निहतमानी भई- (तल बसी), आफूभन्दा शूर-वीरलाई

भेदनीतिले, आफूमन्दा हीन-नीच माविसलाई केही चीज-वस्तु दिएर, र आफूसमानको मानिसलाई आफूले मिहेनत-उद्योग देखाई जित्नुपर्छ ॥२०॥

६०. न विसं विसमिच्छाहु, धनं संघस्स उच्चते ।

विसं एकं व हनति, सब्बं संघस्स सन्तकं ॥२१॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा) विसं=विषलाई, विसंइति=साँच्चैको विष हो भनीकन, न आहु = भन्देनन्, संघस्स=संघको, धनं=धन-सम्पत्तिलाई, विसइति=साँच्चैको विष हो भनेर, उच्चति = भनिन्छ, विसं = विषले, एकं व हनति=एउटाभात्रलाई मानं सक्छ, संघस्स सन्तकं=संघसंग भएको, धनं = धन-सम्पत्तिले गर्दा, सब्बं = सबै जनालाई, हनति=विनाश गर्दछ ॥२१॥

भावार्थः— (यो संसारमा) जसलाई विष भनिन्छ त्यो असल विष होइन, असली भयानक विष संघको धनलाई भनिन्छ, (किनभने) खाएर मर्ने विषले गर्दा एकजनामात्र मर्छ, संघको धनले गर्दा सबै जना मर्ने र दुःख-कष्ट पाउन सक्छन् ॥२१॥

६१. जवेन भद्रं जानन्ति, बलिवद्दं च वाहना ।

बुहेन धेनुं जानन्ति, भासमानेन पण्डितम् ॥२२॥

शब्दार्थः— जवेन=बेगले गर्दा, भद्रं = राम्रो असल जातको घोडा भनी, जानन्ति = जानिन्छ, वाहना = भाषी

तानीकन बलिवद्दश्च = गोरुलाई, जानन्ति = जानिन्छन्,
दुहेन = दूध दुहीकन, धेनुं = गाईलाई, जानन्ति = जानिन्छन्,
भासमानेन = कुरा गरेको सुनीकन, पण्डितं = विद्वान पण्डित-
लाई, जानन्ति = जानिन्छन् ॥२२॥

भावार्थः- बेगले दगुनले गर्दा राम्रो जातको घोडा-
लाई, बोक् धेरै ताम्र सक्ने हुनाले गोरुलाई, दूध दुहिनाले
गर्दा गाईलाई र कुरा गरेको हेरी-सुनीकन विद्वान पण्डित
मानिसलाई चिन्नु पर्छ ॥२२॥

६२. धनमप्पम्पि साधूनं, कूपे वारी व निस्सयो ।

बहुं वा पि असाधूनं, न च वारी व अण्णवे ॥२३॥

शब्दार्थः- साधूनं = सज्जन-सत्पुरुषहरूको धनं = धन-
सम्पत्ति, अप्पम्पि = अलिकति भए तापनि, कूपे वारी व =
कुंवाको पानीजस्तो, निस्सयो = सेवन गर्न योग्य हुन्छ,
असाधूनं = दुष्ट-असत्पुरुषहरूको, धनं = धन-सम्पत्ति, बहुं
वा पि = धेरै भए तापनि, अण्णवे = समुद्रको, वारी व =
पानीजस्तो, न च निस्सयो = सेवन गर्न अयोग्य हुन्छ ॥२३॥

भावार्थः- सज्जन-सत्पुरुषहरूको धन-सम्पत्ति
अलिकति भएता पनि कुंवाको पानीजस्तो सबैलाई
उपयोगी हुन्छ, दुर्जन-असत्पुरुषहरूको धन सम्पत्ति धेरै भए
तापनि समुद्रको पानी जस्तो कसैलाई पनि उपयोगी हुने
छैन ॥२३॥

६३. आपं पिवन्ति नो नज्जा, रुक्खा खादन्ति नो फलं ।

वस्सन्ति क्वचि नो मेघा, परत्थाय सतं धनं ॥२४॥

शब्दार्थः— आपं = पानी, नज्जा = खोलाले, नो पिवन्ति = पिउँदैनन्, रुक्खा = रूखले, फल = फल, नो खादन्ति = खाँदैनन्, मेघ = बादलले, क्वचि = ठाउँ ठाउँमा मात्र, नो वस्सन्ति = वर्षा गर्दैनन्, सतं = सत्पुरुषहरूको, धनं = धनसम्पत्ति, परत्थाय = अर्काको प्रयोजनको लागि मात्र हुन्छ ॥२४॥

भावार्थः— खोलाहरूले पानी आफैँ पिउँदैनन्, रूखहरूले आफ्नो फल आफैँ खाँदैनन्, बादलले मन परेको कुनै कुनै ठाउँमा मात्र वर्षा गर्दैन, त्यस्तै सत्पुरुषहरूको धनसम्पत्ति पनि (अपनो भलाईको निमित्त मात्र नभई) अर्काको प्रयोजनको लागि पनि हुन्छ ॥२४॥

६४. अपत्थेय्यं न पत्थेय्य, अचिन्तेय्यं न चिन्तये ।

धम्ममेव सुचिन्तेय्य, कालं मोघं न अच्चये ॥२५॥

शब्दार्थः— अपत्थेय्यं = प्रार्थना गर्नु (तर) अयोग्य वस्तुलाई, न पत्थेय्य = प्रार्थना न गर्नु, अचिन्तेय्यं = चिन्तना गर्नु अयोग्य वस्तुको, न चिन्तये = चिन्तना नगर्नु, धम्ममेव = धर्म सम्बन्धी कुरा मात्र, सुचिन्तेय्य = राम्रो चिन्तना गर्नु, मोघं = व्यर्थमा, कालं = समयलाई, न अच्चये = नगुमाउनु ॥२५॥

भाषार्थः— प्रार्थना गर्नु (तर) अयोग्य वस्तुलाई प्रार्थना नगर्नु मवमा चिन्तना गर्नु अयोग्य कारणको चिन्तना नगर्नु धर्मसम्बन्धी कुरा मात्र राम्ररी चिन्तना गर्नु (ओ) अमूल्य समयलाई व्यर्थमा नगुमाउनु ।

६५. अचिन्तितम्पि भवति, चिन्तितम्पि विनस्सति ।

न हि चिन्तामया भोगा, इत्थिया पुरिसस्स वा ॥२६॥

शब्दार्थः— अचिन्तितम्पि = कहिले पनि चिन्तना नगरेको काम, भवति = हुन सक्तछ, चिन्तितम्पि = सधैं चिन्तना गरेको काम पनि, विनस्सति = विनाश हुन सक्तछ, हि = यो कुरा सत्य हो, इत्थिया वा = आईमाईकी भए तापनि, पुरिसस्स वा = लोग्ने मानिसको भए तापनि, भोगा = यश-ऐश्वर्य-भव-भोग सम्पत्ति बसमा आउँदैनन् ॥२६॥

भाषार्थः— कहिले चित्तले चिन्तना नगरेको काम पनि विनाश हुन सक्तछ, स्त्रीको भए तापनि, पुरुषको भए तापनि, यश-ऐश्वर्य-भव-भोग-सम्पत्तिहरू चिन्तना गरेर साध्य छैन (आफूले चिन्तना गरेको जस्तो आफ्नो बशमा बस्दैनन्) ॥२६॥

६६. असन्तस्स पियो होति, सन्तं न कुरुते पियं ।

असतं धम्मं रोचेति, तं पराभवतो मुखं ॥२७॥

शब्दार्थः— (यो = जसले) असन्तस्स = असत्पुरुषलाई, पियो = प्रिय, होति = हुन्छ, असतं = असत्पुरुषहरूको, धम्मं =

यमंलाई, रोचेति = चाहन्, तस्स = त्यसको, तं = त्यो स्वभाव, पराभवतो = विनाश हुनेको, मुखं = मुख्य कारण हुन्छ ॥२७॥

भावार्थः— जसले असत्पुरुष-दुर्जनहरूलाई प्रिय बनाएर सत्पुरुष-ज्ञानीहरूलाई अप्रिय बनाउँछ, तथा असत्पुरुषको धर्म (शास्त्र)लाई चाहना राख्छ, त्यसको लागि त्यो विनाशको मुख्य कारण हुन्छ ॥२७॥

३. दुज्जन कण्डो (दुर्जन काण्ड)

६७. अतिपियो न कातब्बो, खलो कोतुहलं करो ।

सिरसा बह्यमानोपि, अड्ढपूरो घटो यथा ॥१॥

शब्दार्थः— खलो = दुष्ट मानिसलाई, अतिपियो = अत्यन्त प्रिय, न कातब्बो = गर्नु हुन्न, सिरसा = माथि टाउकोमा राखी, बह्यमानोपि = बोकेर हिंडे तापनि, अड्ढपूरो = आघा जति भरेको, घटो यथा = गाग्रो जस्तो, कोतुहलो = भाफू ठूलो बनी कोतुहल गर्ने, करो = हुन्छ ॥१॥

भावार्थः— दुष्ट मानिसलाई घेरै प्रिय बनाउनु हुन्न, तिनीहरूलाई टाउको माथि राखी बोकेर हिंडे तापनि आघा पानी भएको गाग्रोजस्तो कोतुहल मात्र गर्नु थाल्छ ॥१॥

६८. सप्पो दुट्ठी खलो दुट्ठी, सप्पो दुट्ठतरो खलो ।

मन्तोसघेन सो सप्पो, खलो केनुपसम्मति ॥२॥

शब्दार्थः— सप्पो = साँप, दुट्ठी = दुष्ट हो, खलो = दुर्जन असत्पुरुष पनि, दुट्ठी = दुष्टहो, सप्पो = साँपभन्दा, खलो = असत्पुरुष मानिस, दुट्ठतरो = अत्यन्त दुष्ट हुन्छ, सो सप्पो = त्यो साँपलाई, मन्तो सघेन = मन्त्र र औषधिले, सम्मति = शान्त गर्न सकिन्छ, खलो = असत्पुरुष दुष्ट मानिसलाई, केन = कसले, उपसम्मति = शान्त गर्ने हो ? ॥२॥

भावार्थः— साँप र दुर्जन दुवै दुष्ट हुन्, साँपभन्दा पनि अत्यन्त दुष्ट असत्पुरुष नै हुन्छ, (किचभने) साँपलाई मन्त्र तथा औषधिले शान्त गर्न सकिन्छ (तर) दुर्जन—मूर्ख असत्पुरुषलाई कुनै चीजले पनि शान्त गर्न सकिदैन ॥२॥

६९. यो बालो मञ्जति बाल्यं, पण्डितो चापि तेन सो ।

बालो च पण्डितमानी, स वे बालो ति वुच्चति ॥३॥

शब्दार्थः— यो बालो = जुन मूर्ख मानिसले, बाल्यं = आफू मूर्ख भएको भाव, मञ्जति = आफैँ जान्दछ, तेन = त्यस्तो जानेको कारणले, सो = त्यो मानिस, (बालो) चापि = (मूर्ख) भए तापनि, पण्डितो = बुद्धिमान् नै भनिन्छ, यो बालो = जुन मूर्ख मानिसले, बालो च = आफू मूर्ख-अशिक्षित भएर पनि, पण्डितमानी = आफूलाई विद्वान्-पण्डित सम्झ्छ, सो = त्यो मानिसलाई, वे = निश्चितरूपले, बालो ति = असली मूर्ख-अशिक्षित भनेर, वुच्चति = भनिन्छ ॥३॥

भावार्थः— जुन मूर्खले आफनो मूर्खतालाई सम्झन्छ, यथार्थतालाई बुझेको हुनाले. त्यसलाई पण्डित नै भनिन्छ, जसले आफू मूर्ख अशिक्षित भएर पनि पण्डित सम्झन्छ, त्यस्तो मानिसलाई साँच्चै नै मूर्ख भनिन्छ ॥३॥

७०. मधू व मञ्जति बालो, याव पापं न पचति ।

यदा च पचति पापं, अथ बालो दुक्खं निगच्छति ॥४॥

शब्दार्थः— बालो=मूर्ख मानिसले, याव=जबसम्म, पाप=आफूले गरेको पाप कर्मको, न पचति=विपाक फल भोग्नु पर्दैन, ताव = तबसम्म, मधू व = महजस्तो मीठो, मञ्जति = सम्झन्छ, यदा च = जुन बेला चाहिने, पापं = आफूले गरेको पाप कर्मको, पचति=विपाक फल भोग्नुपर्दछ, अथ = त्यो अबस्थामा, दुक्खं = दुःख-कष्ट, निगच्छति = पाउँदछ ॥४॥

भावार्थः— पापको फल भोग गर्नु न परेसम्म मूर्खले आफूले गरेको खराब कामलाई महजस्तो ठान्दछ तर पापको फल भोग्नु पर्दा दुःखित हुन्छ ॥४॥

७१. न साधु बलवा, बालो, सहसा विन्दते धनं ।

कायस्स भेदा दुप्पञ्जो, निरयं सोपपज्जति ॥५॥

शब्दार्थः— बालो=अज्ञानी-मूर्ख मानिस. बलवा=बलवान् शक्तिसम्पन्न हुने, न साधु = ठीक छैन, सहसा = जबर्जस्ती गरेर, धनं= अर्काको धन, विन्दते= खोसेर लिन सक्छ, दुप्पञ्जो=दुष्ट बुद्धि भएको, सो बालो=त्यो अज्ञानी

मूर्ख मानिस, कायस्स भेदा=मरण भएर, परं=पछि, निरयं
=नरकमा, उपपज्जति=उत्पन्न हुन्छ ॥५॥

भाषार्थः—अज्ञानी मूर्ख मानिस बलवान शक्तिसम्पन्न हुनु ठीक छैन, त्यसले अर्काको धन-सम्पत्ति जबजंस्ती खोसेर लिन सक्छ, अज्ञानी-दुर्बुद्धि भएको त्यो मूर्ख मानिस मृत्यु भएपछि (सोर्के) नरकमा उत्पन्न हुन्छ ॥५॥

७२. घरे दुट्ठो च मूसिको, वने दुट्ठो च वानरो ।

सकुणे दुट्ठो च काको, नरे दुट्ठो च ब्राह्मणो ॥६॥

शब्दार्थः— घरे=घरमा, दुट्ठो च=दुष्टचाहि, मूसिको =मूसा हो, वने=जङ्गलमा, दुट्ठो च=दुष्टचाहि, वानरो= बाँदर हो, सकुणे=चराहरूमा, दुट्ठो च=दुष्टचाहि, काको= काग हो, नरे=मानिसमा, दुट्ठो च = दुष्टचाहि, ब्राह्मणो= ब्राह्मण-पण्डा हो ॥६॥

भाषार्थः— घरको दुष्ट मूसा, वन-जङ्गलको दुष्ट बाँदर, चरामा दुष्ट काग र मानिसमा दुष्ट ब्राह्मण-पण्डा हो ॥६॥

७३. दीघा जागरतो रत्ति, दीघं सन्तस्स योजनं ।

दीघो बालानं संलारो, सद्वम्मं अबिजानतं ॥७॥

शब्दार्थः— जागरतो=(रातमा) जागिरहने मानिस-लाई, रत्ति=रात, दीघा=लामो हुन्छ, सन्तस्स=थाकेको मानिसलाई, योजनं=एक योजन भए तापनि, दीघं=लामो हुन्छ, सद्वम्मं=सत्पुरुषहरूको धर्मलाई, अबिजानतं=नजा-

नेका, बालानं = मूर्ख - असत्पुरुषहरूलाई, संसारो = यो संसार
पनि, दीघो = अत्यन्त लामोजस्तो लाग्छ ॥७॥

भाषार्थः- राति निद्रा नलागेकोलाई रात लामोजस्तो
लाग्छ थाकेको मानिसलाई, एक योजन पनि लामोजस्तो
लाग्छ, त्यस्तै सत्पुरुषहरूको सद्वर्तन नजानेको अज्ञानी मूर्खलाई
यो संसार अर्थात् जन्मदेखि मरणसम्म अत्यन्त लामोजस्तो
लाग्छ ॥७॥

७४. तिलमत्तं परेसं व अप्पदोसञ्च पस्सति ।

नालिकेरम्पि सदोसं, खल जातो न पस्सति ॥८॥

शब्दार्थः- खलजातो = दुष्ट-असत्पुरुषले, परेसं =
अर्काको, तिलमत्तं = तिलभर भएको, अप्पदोसञ्च = अलि-
कति दोषलाई पनि, पस्सति = देखिन्छ, सदोसं = आफ्नो
दोषलाई, नालिकेरम्पि = नरिवसजत्रो भए तापनि, न पस्सति
= देख्दैन ॥८॥

भाषार्थः-असत्पुरुष दुर्जनले तिलजत्रो अर्काको सानो
दोष पनि देख्दछ, आफ्नो दोष नरिवसजत्रो ठूलो भए तापनि
देख्दैन ॥८॥

७५. नत्तदोसं परे जञ्जा, जञ्जा दीसं परस्स तु ।

गुह्ये कुम्भो व अङ्गानि, परदोसञ्च लक्खये ॥९॥

शब्दार्थः- पण्डितो = ज्ञानी बुद्धिमानले, अत्तदोसं =
आफ्नो दोष, परे = अरूलाई, न जञ्जा = जनाउनुहुन्न, परस्स
तु = अर्काको चाहिँ, दोसं = दोषलाई, जञ्जा = जानिराख्नु

पदंछ, (किमिव = जस्तो कि) कुम्भो = कछुवाले, अङ्गानि = हात-खुट्टा आदि आफ्नो अङ्ग, गुह्ये इव = लुकाएको जस्तो, अत्तदोसं = आफ्नो दोषलाई, गुह्ये = लुकाउनु पर्छ, परदोसं च = अर्काको दोषचाहिँ, लक्ष्ये = जानीकन ख्याल राख्नु-पदंछ ॥६॥

भावार्थः— कछुवाले आफ्नो हात-खुट्टा आदि अङ्ग-प्रत्यङ्ग लुकाइराखेजस्तै, पण्डित-ज्ञानी मानिसले आफ्नो दोष अर्कालाई प्रकाश गर्नुहुन्न, अर्काको दोषचाहिँ ख्याल गर्नु पर्दछ । ॥६॥

७६. पण्डितस्स पसंसाय, दण्डो बालेन दीयते ।

पण्डितो पण्डितेनेव, वणिणतो व सुवणिणतो ॥१०॥

शब्दार्थः— बालेन = दुष्ट-असत्पुरुषले, पण्डितस्स = ज्ञानी-पण्डितलाई, पसंसाय = प्रशंसा गर्नु भने, दण्डो = सजाय, दीयते = दिएको जस्तो हुन्छ, पण्डितं = ज्ञानी-पण्डितलाई, पण्डितेनेव = ज्ञानी विद्वान् मानिसद्वारा नै, वणिणतो = प्रशंसा गर्नु भने, सुवणिणतो = राम्ररी प्रशंसा गरेको हुन्छ ॥१०॥

भावार्थः— दुष्ट-असत्पुरुषले पण्डित मानिसको गुण वर्णन गरे तापनि त्यसलाई दण्ड-सजाय दिएको हुन्छ, पण्डितलाई विद्वान्-पण्डितले नै प्रशंसा गरेको छण्डमा राम्रो प्रशंसा हुन सक्छ ॥१०॥

७७. लुब्धं अत्थेन गण्हेय्य, यच्चं अञ्जलि कस्मुना ।

छन्वानुवसिया मूर्हं, यथाभूतेन पण्डितं ॥११॥

शब्दार्थः— लुब्धं=लोभी मानिसलाई, अत्थेन=चीज वस्तु-रूपया-पैसा दिएर, गण्हेय्य=आपनो वशमा राख्नुपर्छ, थद्धं=अभिमानि कडा स्वभाव भएकोलाई, अञ्जलिकम्मुना =बिन्तीभाव गरी, गण्हेय्य=आपनो वशमा पार्नुपर्छ, मूत्ह=मूर्खलाई, छन्दानुवत्तिया=त्यसको इच्छानुसार गई, गण्हेय्य=आपनो वशमा राख्नुपर्छ, पण्डितं = विद्वान्-पण्डितलाई, यथाभूतेन=वास्तविक कुरामात्र गर्ने सत्यवादी भई, गण्हेय्य =आपनो वशमा राख्नुपर्दछ ॥११॥

भावार्थः— लोभी मानिसलाई चीज-वस्तु धन-सम्पत्ति अलि-अलि दिएर, अभिमानी कडा स्वभाव भएकोलाई बिन्तीभाव गरी, मूर्ख हठीलाई त्यसको इच्छानुसार गई, पण्डित-ज्ञानी मानिसलाई यद्यर्थ सत्य कुरा देखाई आफनो वशमा पार्नुपर्छ ॥११॥

Dhamma ★ Digital

४. मित्त कण्डो (मित्र काण्ड)

७८. हितकरो परो बन्धु, बन्धुपि अहितो परो ।

अहितो देहजो व्याधि, हितं अरञ्जामोसधं ॥१॥

शब्दार्थः— हितकरो=(आफूलाई) हित-उपकार गर्ने, परोपि=अर्को भए तापनि, बन्धु=नाता-कुटुम्ब सम्बन्धु पर्छ, अहितो=(आफूलाई) हित-उपकार नगर्ने, बन्धु अपि=

आफ्नो नाता-कुटुम्ब भए तापनि, परो = अरू नै हुनेछ, व्याधि=रोग-बिमारी, देहजो=(आफूलाई) हित-उपकार गर्दैन, ओसध=ओषधि, अरञ्जं=टाढा बन-जङ्गलमा उत्पन्न भए तापनि, हितं = (हामीलाई) हित हुन्छ ॥१॥

भाषार्थ:- अर्को भए तापनि आफूलाई हित गर्नेलाई आफ्नो नाता-कुटुम्बु नै सम्झनुपर्छ, (आफ्नो) नाता-कुटुम्ब भए तापनि आफूलाई अहित गर्नेलाई अरू मानिस नै सम्झनु पर्छ, आफ्नो शरीरबाट निस्केको रोगले आफूलाई दुःख-कष्ट दिन्छ, टाढा बन-जङ्गलमा भएका जडी-बूटी ओषधिहरूले आफूलाई हित गर्छन् ॥१॥

७६. परोक्खे गुणहन्तारं, पच्चक्खे पियवादिनं ।

वज्जेय्य तादिसं मित्तं, विसकुम्भे यथामधुं ॥२॥

शब्दार्थ:- परोक्खे = पछाडि, गुणहन्तारं = निन्दा उपहास गर्ने, पच्चक्खे=अगाडि, पियवादिनं = प्यारो कुरा गर्ने, तादिसं=त्यस्तो, मित्तं=साथीलाई, विसकुम्भे=गाभ्रोमा विष भएको, मधुं यथा=महुलाई, जस्तो, वज्जेय्य=त्याग गर्नुपर्छ ॥२॥

भाषार्थ:- आफ्नो अगाडि मात्र प्रिय वचन भन्ने, पछाडि निन्दा-उपहास गर्ने साथीलाई गाभ्रोमा विष भएको महुलाई जस्तै त्याग गर्नुपर्दछ ॥२॥

८०. धन हीने चजे मित्तं, पुसदारा सहोदरा ।

धनवन्तो व सेवन्ति, धनं लोके महासखा ॥३॥

शब्दार्थः— धनहीने=धन-सम्पत्ति नभएपछि, मित्तो =आफनो साथीले, चजे=छोड्छ, पुत्तदारा = छोराछोरी, स्वास्नीहरूले (र), सहोदरा=दाजुभाईहरूले पनि, चजन्ति =छोड्छन्, धनवन्ते व=धन भएकालाई मात्र, सेवन्ति= सेवा-सत्कार गर्छन्, (तस्मा = त्यस कारण), धनं= धन (भनेको), लोके = यो संसारमा, महासखा = ठूलो साथी हो ॥३॥

भावार्थः— आफूसँग धन नभएमा नाता-कुटुम्ब इष्टमित्र, छोराछोरी, दाजुभाइहरूले छोडेर जान्छन्, धन भएकालाई मात्र सेवन गर्छन्, त्यसकारण धन-सम्पत्ति भनेको यस लोकमा ठूलो साथी जस्तै नै हो ॥३॥

८१. जानेय्य पेसने भच्चं, बन्धवापि भयागते ।

अप्पकासु तथा मित्तं, दारञ्च विभवक्खये ॥४॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा) भच्चं = नोकर-लाई, पेसने = काम अह्लाई, जानेय्य = (कस्तो छ भनी) बुझ्नुपर्छ, बन्धवापि = आफ्नो नाता-कुटुम्बलाई पनि, भयागते=भयत्रास आएको बखतमा, जानेय्य=(कस्तो छ भनी) जान्नुपर्छ, तथा = त्यस्तै, मित्तं = साथीलाई, अप्पकासु = निर्धन भएको अवस्थामा, जानेय्य= (राम्रो छ-छैन) बुझ्नुपर्छ, दारञ्च=आफ्नो स्वास्नीलाई पनि, विभवक्खये=भव-भोग सम्पत्ति क्षीण हुँदै आएको समयमा, जानेय्य=(यस्तो छ भनी) बुझ्नुपर्दछ ॥४॥

भाषार्थः— लोकलाई काम गराई, नाता-कुटुम्बलाई संकष्ट, भय, विपत्ति परेको बखतमा, साथीलाई आफूसँग धन-सम्पत्ति नभएको अवस्थामा, स्वास्नीलाई आफ्नो भब-भोग सम्पत्ति क्षीण भै रहेको अवस्थामा (रात्री छ-छैन भन्ने कुरा) जान्नु र बुझ्नुपर्दछ ॥४॥

८२. सो बन्धु यो हिते युत्तो, पितरो होति पोसको ।

तं मित्तं यत्थ विस्सासो, सा भरिया च निब्बुति ॥५॥

शब्दार्थः— यो = जुन मानिस, हिते = अर्काको हित गर्नेको लागि, युत्तो = लागिरहन्छ, सो = त्यो मानिस, बन्धु = नाता-कुटुम्ब हुन्छ, यो = जसले, पोसको = पालन-पोषण गर्ने, होति = हुन्छ, सो = त्यो मानिस, पितरो = आमाबाबुसमान हुन्छ, यत्थ = जुन मानिसमा, विस्सासो = विश्वास राख्नु हुन्छ, तं = त्यो, मित्तं = साथी हुन्छ, यत्थ = जुन आईमाईमा, निब्बुति = चित्तको शान्तिभाव हुन्छ, सा = ती आईमाई, भरिया = रात्री स्वास्नी हुन्छे ॥५॥

भाषार्थः— जो आफूलाई हित गर्नेमा लागिरहन्छ, त्यो असल नाता-कुटुम्ब हुन्छ, जसले आफूलाई पालन-पोषण गरिरहन्छ त्यो असल आमा बाबुजस्तै हुन्छ, जुन मानिससित आफ्नो विश्वास हुन्छ त्यो मानिस असल साथी हुन्छ, चित्तमा शान्ति र सन्तोष भएकी आईमाई नै आफ्नो असल स्वास्नी हुन्छे ॥५॥

८३. न विस्ससे अमित्तस्स, मित्ते चापि न विस्ससे ।

कदाचि कूपिते मित्ते, सब्बदोसं पकासये ॥६॥

शब्दार्थः— अमित्तस्स=अमित्र (शत्रु लाई), न विस्ससे विश्वास नगर्नुं, मित्ते चापि= साथीलाई पनि, न विस्ससे= विश्वास नगर्नुं, कदाचि = कुनै बखतमा, मित्ते = साथी, कूपिते= रिसायो भने, सब्बदोसं = (आफ्नो) सबै दोष, पकासये=प्रकाश गरिदिनेछ ॥६॥

भावार्थः— मित्रता नभएको शत्रुलाई विश्वास नगर्नुं, मित्रलाई पनि विश्वास नगर्नुं, मित्र रिसाएको कुनै बखतमा आफ्नो सबै दोष प्रकाश गरिदिनेछ ॥६॥

८४. एकिं दुट्ठञ्च यो मित्तं, पुन सन्धितुमिच्छति ।

सो मच्चुं उपगण्हाति, गब्भी अस्सतरी यथा ॥७॥

शब्दार्थः— यो= जसले, एकिं=एकपटक, दुट्ठञ्च= रिसाइ सकेको, मित्तं= साथीलाई, पुन = फेरि, सन्धितं= सम्बन्ध राखन, इच्छति = चाहन्छ, सो = त्यसले, गब्भी= गर्भवती, अस्सतरी यथा = अश्वतरो घोडीजस्तो, मच्चुं= मृत्युलाई, उपगण्हाति = नजीकमा ल्याउनेछ (प्राणत्याग गर्नु पर्नेछ) ॥७॥

भावार्थः— जसले एकपटक रिसाइसकेको मित्रसँग फेरि मित्रता गर्न चाहन्छ, त्यसले गर्भवती अश्वतरी-घोडी जस्तो मृत्युलाई बोलाए समान हुन्छ ॥७॥

८५. वहे अमिरां खन्धेन, याव कालो अनागती ।
तमे व आगते काले, सेले भिन्दे घटं यथा ॥८॥

शब्दार्थः— याव=जहिलेसम्म, कालं=आफूले ठानेको समय, अनागतो=आउँदैन, तव=त्यस बेलासम्म, अमित्तं=शत्रुलाई, खन्धेन=पीठमा राखी, वहे=बोकिरहनुपर्छ, काले=(योग्य) समय, आगते=आएपछि, तमेव=त्यस शत्रुलाई नै, सेले=ढुंगामाथि, घटं=गाग्रो, भिन्दे यथा=पछारिकन फोडेको (जस्तो), भिन्दे=फोड्नुपर्छ ॥८॥

भावार्थः— जहिलेसम्म आफूले चिताएको समय आउँदैन त्यसबेलासम्म शत्रुलाई पीठमा राखी बोयिरहनुपर्छ, (सुयोग्य) समय आएपछि त्यसलाई ढुंगामा गाग्रो पछारे कै पछार्नुपर्छ ॥८॥

८६. इणसेसो अग्गिसेसो सत्तुसेसो तथेव च ।
पुनप्पुनं विवड्ढन्ति, तस्मा सेसं न कारये ॥९॥

शब्दार्थः— इणसेसो=कर्जा बाँकी हुने, अग्गिसेसो=आगो बाँकी हुने, तथेव=त्यस्तै प्रकारले, सत्तुसेसो=शत्रु बाँकी रहने, पुनप्पुनं=बारंबार, विवड्ढन्ति=बढेर जान्छ, तस्मा=त्यस कारणले, सेसं=बाँकी, न कारये=नगर्नु ॥९॥

भावार्थः— ऋण-शेष, आगो-शेष शत्रु-शेष त्यस्तै नै हुने, यी शेषहरू बारम्बार बढेर जाने हुनाले यिनीहरूलाई शेष राख्नुहुन्न ॥९॥

८७. पदुमं व मुखं यस्स, वाचा चन्दन सीतलं ।

तादिसं नोपसेवेय्य, हृदयेसु हलाहलं ॥१०॥

शब्दार्थः— यस्स=जसको, मुखं=मुख, पदुमं व=कमलको फूल जस्तै शोभित हुन्छ, वाचा=बोलीवचन, चन्दन सीतलं = श्रीखण्ड जस्तो शीतल हुन्छ, हृदयेसु = हृदयमा, हलाहलं = हलाहल विषजस्तो हुन्छ, तादिसं = त्यस्तो (मानिसको), नोपसेवेय्य=संगत नगर्नु ॥१०॥

भावार्थः— जुन मानिसको मुख कमलको फूलजस्तै हुन्छ, बोलीवचन श्रीखण्डजस्तो शीतल हुन्छ (त्यस्तो भए तापनि) जसको हृदयमा हलाहल विष भरी रहन्छ त्यस्तो मानिसको संगत नगर्नु ॥१०॥

८८. नसेवे फरुसं सार्मि, न च सेवेय्य मच्छरि ।

ततो अपगण्हं सार्मि, नेव निग्गहितं ततो ॥११॥

शब्दार्थः— फरुसं=कडा वचन बोल्ने, सार्मि=मालिक, न सेवे=सेवन नगर्नु, ततो = त्योभन्दा, मच्छरि = कपटी अर्थात् लोभी, सार्मि= मालिक, न च सेवेय्य=सेवन नगर्नु, ततो=त्यसभन्दा पनि, अपगण्हं=बकस-इनाम दिन नजान्ने, सार्मि=मालिक, नसेवेय्य = सेवा नगर्नु, ततो = त्यसभन्दा पनि, निग्गाहितं=निन्दा, अपत्यार गरी आफूलाई दबाउने, सार्मि=मालिकको, न सेवेय्य=सेव नगर्नु ॥११॥

भावार्थः— कडा वचनले गाली गर्ने मालिकको,

त्यसभन्वा लोभी कपटी मालिकको, त्योभन्दा पनि बेला-
बखतमा इनाम दिन नजान्ने मालिकको, फेरि त्यो भन्दा
पनि निन्दा र अपत्यार गरी आफूलाई दुःख-कष्ट मात्र
दिइरहने मालिकको सेवा कहिल्यै पनि नगर्नु ॥११॥

८९. सिङ्गी पञ्जा हत्येन, बज्जेस सतेन वाजिनं ।

हत्थि दन्ति सहस्सेन, देस चागेन दुज्जनं ॥१२॥

शब्दार्थः— सिङ्गी = सिंग भएको प्राणीसंग, पञ्जा-
सहत्येन = पचास हातटाढादेखि, बज्जे = अलग हुनुपर्छ,
वाजिनं = अङ्गली घोडासँग, सतेन = एक सय हात टाढादेखि,
बज्जे = अलग भै रहनुपर्छ, दन्ति = दाह्ला भएको, हत्थि =
हात्तीसंग, सहस्सेन = एक हजार हात टाढादेखि नै, बज्जे =
अलग हुनुपर्छ, दुज्जनं = दुर्जनसंग, देस चागेन = त्यो देश नै
त्याग गरीकन, बज्जे = अलग रहनुपर्दछ ॥१२॥

भावार्थः— सिंग भएका प्राणीहरूसँग पचास हात
टाढा, अङ्गली घोडासंग एकसय हात, दाह्ला भएको हात्ती-
संग एक हजार हात र दुर्जनसंग त्यो भएको देश नै त्यगी
अलग रहनु पर्छ ॥१२॥

९०. कुदेसञ्च कुमित्तञ्च, कुकुलञ्च कुबान्धवं ।

कुवारञ्च कुवासञ्च, दूरतो परिवज्जये ॥१३॥

शब्दार्थः— कुदेसञ्च = वरान्नी देशलाई, कुमित्तञ्च =
नरान्नी साथीलाई, कुकुलञ्च = नरान्नी कुलवंशलाई, कुबान्धवं

(५५)

=नराम्रो नाता-कुटुम्बकलाई, कुदारश्च=नराम्री स्वास्नी-
लाई र कुदासश्च= नराम्रो नोकरलाई, दूरतो = टाढादेखि,
परिवज्जे=त्याग गर्नुपर्दछ ॥१३॥

भावार्थ:- नराम्रो देश, नराम्री साथी, नराम्रो
नाता-कुटुम्ब, नराम्री स्वास्नी, नराम्रो नोकर-चाकरसग
टाढै रहनुपर्दछ ॥१३॥

६१. रोगातुरे च दुब्भिक्षे, व्यसने सत्तुविग्गहे ।

राजद्वारे सुसाने च, ये तिट्ठन्ति सुमित्तका ॥१४॥

शब्दार्थ:- ये (सखा) = जुन साथीहरू, रोगातुरे च =
रोगी भईकन आतुर भइरहेको अवस्थामा, दुब्भिक्षे =
अनिकालको समयमा, सत्तुविग्गहे = शत्रुसंग कगडा भयको
बखतमा, राजद्वारे च = राजद्वार (न्यायालय) जानु परेको
बखतमा, सुसाने च = श्मशान जाने बखतमा पनि, तिट्ठन्ति =
आफूसंग-संगै रहन्छ, ये (सखा) = त्यै साथीहरू, सुमित्तका
= राम्रा साथीभाइहरू हुन् ॥१४॥

भावार्थ:- जुन साथीहरू (आफू) रोगले गर्दा आतुर
भैरहेको समयमा, अनिकाल भइरहेको समयमा, आफूलाई
ठूलो दुःख-कष्ट भैरहेको समयमा, शत्रुसंग लडाईँ गर्नुपर्ने
समयमा, राजाको डोकामा जाने बेलामा र मसान जानुपर्ने
बेलामा आफ्नो साथ छोड्दैनन् ती साथीहरू राम्रा असल
साथीहरू हुन् ॥१४॥

(५६)

६२. सीतवाचो बहुमित्रो, फरसे अप्पमित्तको ।

उपमा एत्थ आम्बं, सुरियो चन्द्रराजुनं ॥१५॥

शब्दार्थ = सीतवाचो = नरम बोलिवचन भएकोसंग
बहुमित्तो = घेरै साथी (हुन्छ), फरसे = बोलिवचन कडा
हुनेसंग, अप्पमित्तको = साथी घेरै हुँदैनन्, सुरियो चन्द्रराजुनं
= सूर्यराज र चन्द्रराजजस्तो, उपमं = उपमा, एत्थ = यहाँ,
आम्बं = बुकिलिनु पर्दछ ।

भावार्थ :- नरम बोलिवचन हुनेसंग घेरै साथीहरू
हुन्छन्, बोलिवचन कडा भएकोसंग साथीहरू कम हुन्छन्,
सूर्यराज र चन्द्रराज जस्तो यस विषयमा उपमा मिलाईकन
बुकिलिनु पर्दछ ॥१५॥

★

५. इत्थी कण्डो (स्त्री काण्ड)

६३. कोकिलानं सरो रूपं, नारीरूपं पतिव्वता ।

विज्जारूपं अरूपानं, खमा रूपंतपस्सिनं ॥१॥

शब्दार्थ :- कोकिलनं = कोइलीको, रूपं = रूप, सरो
= (त्यसको) स्वर हो, नारीरूपं = आइमाईको रूप,
पतिव्वता = पतिव्रता धर्म रक्षा गर्ने हो, अरूपानं = कुरूप-
हरूको, रूपं = रूप, विज्जा = विद्या हो, तपस्सिनं = तपस्वी-
हरूको, रूपं = रूप, खमा ... सहनशीलता हो ॥१॥

भावार्थः— कोइलीको रूप (त्यसको) स्वर हो आइमाईहरूको रूप पतिव्रता धर्म रक्षा गर्नु हो, कुरूपको रूप विद्या हो र ऋषि-मुनिहरूको रूप क्षमा तथा सहनशीलता हो ॥१॥

६४. इत्थीनञ्च धनं रूपं, पुरिसानं विज्जा धनं ।

भिक्षूनञ्च धनं सीलं, राजानं च धनं बलं ॥२॥

शब्दार्थः— इत्थीनं = आइमाईहरूको, धनं = धन, रूपं = रूप हो, पुरिसानं = पुरुषहरूको, धनं = धन, विद्या = (शिल्प) विद्या हो, भिक्षूनं = भिक्षुहरूको, धनं = धन, सीलं = शील-सदाचार हो, राजानं = राजाहरूको, धन = धन, बलं = पलटन हो ॥२॥

भावार्थः— आइमाईहरूको धन रूप, पुरुषहरूको धन विद्या, भिक्षुहरूको धन शील र राजाहरूको धन पलटन हो ॥२॥

६५. तपस्सिनो क्किसा सोभा थूला सोभा चतुप्पदा ।

पुरिसो विज्जवा सोभा इत्थी सोभा ससामिका ॥३॥

शब्दार्थः— तपस्सिनो = तपस्वीहरू, क्किसा = दुब्लो, सोभा = सुहाउँदछन्, चतुप्पदा = चौपाया पशुहरू, थूला = मोटाएका, सोभा = सुहाउँदछन्, पुरिसो = लोग्नेमान्छे, विज्जवा = शिल्पविद्यायुक्त हुनु, सोभा = सुहाउँदछ, इत्थी = आइमाई, ससामिका = लोग्ने भएकी सुहाउँदछन् ॥३॥

भाषार्थः— तपस्वीहरूलाई पातलो शरीरले शोभा दिन्छ, चौपायाहरू मोटाएमा शोभा दिन्छन्, लोग्नेमान्छेहरू विद्वान् शिल्पी भएमा शोभा दिन्छन्, आइमाईहरू लोग्ने भएमा सुहाउँछिन् ॥३॥

२६. पञ्चरत्यासु गन्धब्बा, सत्तरत्या धनुग्महा ।

एक मासा सुभरिया च, अष्टमासा सिस्सा मला ॥४॥

शब्दार्थः— सुगन्धब्बा=रात्रो संगतिज्ञ, पञ्चरत्या= पाँच रातसम्म (सितार, तबला, इत्यादिबाट अलग भएपछि) मला=(आफ्नो दक्षतालाई) भुल्नु सक्छ, धनुग्महा = धनुष-बाण चलाउने विद्यामा निपुण धनुर्धारी, सत्ता रत्या = सात रातसम्म (धनुषबाणबाट अलग भएपछि) मला = भुल्न सक्छन्, सुभरिया च = अत्यन्त रात्री स्वास्नी भए तापनि, एक मासा=एक महिनासम्म (लोग्नेदेखि अलग भइरहेपछि), मला=आफ्नो लोग्ने भुलेर अर्को लोग्नेसंग जान सकिन्छन्, सिस्सा=शिष्यहरू, अष्टमासा = दुइ हप्तासम्म गुरुदेखि अलग भएपछि, मला=सिकिराखेको विद्या भुली विबाध हुन सक्छन् ॥४॥

भाषार्थः— वस्ताजले पाँच दिनसम्म सितार इत्यादि बजाएन भने, धनुषबाण चलाउन जान्नेले सात दिनसम्म धनुषबाण चलाएन भने, अत्यन्त रात्री स्वास्नी भए तापनि एक महिनासम्म आफ्ना लोग्नेसंग अलग भई भने, शिष्यहरू

दुइ हप्तासम्म गुरुदेखि अलग भए भने आफूले सिकेका
विद्याहरू बिर्सीकष विनाश हुन सक्दछन् ॥४॥

६७. हिं रमति पं, हं रमति पो ।

थी रमति पु, खु रमति धं ॥५॥

शब्दार्थः— हिं=भैंसी, पं=हिलोमा, रमति=रमाउँछ,
हं=हांस, पो=पोखरीमा, रमति=रमाउँछ, थी=आइमाई,
पु=लोग्नेसंग, रमति = रमाउँछ, खु = भिक्षु, धं=धर्ममा,
रमति=रमाउँछ ॥५॥

भावार्थः— भैंसी हिलोमा, हांस पोखरीमा, आइमाई
लोग्नेसंग र भिक्षु धर्ममा रमाउँछ ॥५॥

६८. जिण्णमन्नं पसंसेय्य, दारं च गतयोब्बनं ।

रणापुना गतं सूरं, सस्सं च गेहमागतं ॥६॥

शब्दार्थः— जिण्णं=पुरानो, अन्नं = अन्न आदिलाई,
पसंसेय्य=प्रशंसा गर्नु, दारं च=स्वास्नी पनि, गतयोब्बनं=
यौवन बितेकीलाई, पसंसेय्य=प्रशंसा गर्नु, रणा पुनागतं=
लडाइँवाट फर्केको, सूरं= वीरलाई, पसंसेय्य = प्रशंसा गर्नु,
गेहमागतं=घरमा पुगिसकेको, सस्सं=धान आदि बालिलाई,
पसंसेय्य=प्रशंसा (=बयान) गर्नु ॥६॥

भावार्थः— पुरानो धान आदि अन्नलाई, यौवन गएको
स्वस्नीलाई, युद्धवाट फर्केको वीर पुरुषलाई र धान, गहुँ इत्यादि
घरमा आइ पुगेको बालिलाई प्रशंसा गर्नुपर्दछ ॥६॥

६६. द्वस्तिपतिका नारी च, भिक्षु द्वस्तिविहारिको ।

द्वस्तिपासमुत्तो पक्खि, कतमाया बहुतरा ॥७॥

शब्दार्थः— द्वस्तिपतिका = दुइ-तीन लोगने बनाइ-सकेका, नारी = आइमाई, द्वस्तिविहारि = दुइ-तीनवटा विहारमा बसी सकेको, भिक्षु = भिक्षु, द्वस्तिपासमुत्तो = दुइ-तीनपटक जालबाट छुटिसकेको, पक्खि = चरा, बहुतरा = घेरै नै, कतमाया = मायाजाल जाने हुन्छ ॥७॥

भावार्थः— दुइ-तीन लोगने मानिससँग गइसकेकी आइमाई, दुइ-तीन विहारमा बसिसकेको भिक्षु, दुइ-तीन-पटक जालबाट छुटिसकेको चरा, घेरै नै मायाजाल गर्न जान्दछ ॥७॥

१००. दुज्जनं पहरा दन्ति, अमित्तं च अभाणिक ।

इत्थीनं व्यसन्नं दन्ति, रागीनं अप्पभोजना ॥८॥

शब्दार्थः— दुज्जनं = दुर्जनलाई, पहरा = कुटेर, दन्ति = दमन गर्नुपर्छ, अमित्तं = शत्रुलाई, अभाणिका = नबोलिकन, दन्ति = दमन गर्नुपर्छ, इत्थीनं = (नरात्री) आइमाईलाई, व्यसना... दुःख भोगाईकन, दन्ति = दमन गर्नुपर्छ, रागीनं = राग ज्यास्ति भएकालाई, अप्पभोजना = अलिकति भोजन दिएर, दन्ति = दमन गर्नुपर्दछ ॥८॥

भावार्थः— दुर्जनलाई कुटीकन, शत्रुलाई नबोलीकन, दुष्ट स्वास्नीलाई खर्च नदिई दुःख भोगाईकन, राग ज्यास्ति भएकालाई भोजन कमि गराईकन दमन गर्नुपर्दछ ॥८॥

१०१. रत्ति विना न चन्दिमा, वीचि विना न अण्णवा ।

हुंस विना न पोक्खरणी, पति विना कञ्जा न स भे ॥६॥

शब्दार्थः— चन्दिमा=चाँद, विना=नभईकन, रत्ति=रात, न सोभे = शोभा पाउँदैन, वीचि विना = छाल नभईकन अण्णवा = समुद्र, न सोभे = शोभा हुँदैन, हुंस विना=हाँस नभएको, पोक्खरणी=पोखरी, न सोभे=शोभा हुँदैन, पति विना=लोग्ने नभएकी, कञ्जा=केटी, न सोभे=शोभा हुँदैन ॥६॥

भावार्थः— चाँदनी नभएको रात, छाल नभएको समुद्र. हाँस नभएको पोखरी, लोग्ने नभएकी केटोले शोभा पाउने छैन ॥६॥

१०२. पतिना जनितों भोगो, इत्थीया व संगोपितो ।

पुरिसो व हि पधानो, इत्थि सुत्तं व सूचिया ॥१०॥

शब्दार्थः— पतिना=लोग्नेले, भोगो=भोग सम्पत्ति, जनितो=कमाएर दिनुपछै, इत्थीया व=स्वास्तीले नै, संगोपितो=राम्रोसँग रक्षा गर्नुपछै, पुरिसो व हि=लोग्नेमान्छे नै, पधानो=श्रेष्ठ हुन्छ, इत्थी=आइमाईहरू, सुचिया=सुइको, सुत्तं व=घागीजस्तै हुन्छन् ॥१०॥

भावार्थः— लोग्नेमानिसले भोग सम्पत्ति धन कमाईकन दिनुपछै, त्यसलाई स्वास्तीमानिसले राम्रोसँग सुरक्षा गरी राख्नुपछै । त्यस कारण लोग्नेमानिस नै प्रधान र

उत्तम हो, आइमाई भनेको सुईमा राखेको घागोजस्त मात्र हुन् ॥१०॥

१०३. सब्बानदी बङ्कगता, सब्बे कण्टकमया बना ।

सब्बित्थियो करे पापं, लभमाने निवातके ॥११॥

शब्दार्थः— सब्बानदी = सबै खोलाहरू, बङ्कगता = टेढामेढा बग्छन्, सब्बे बना = सबै जङ्गल, कण्टकमया = काँढायुक्त हुन्छन्, सब्बित्थियो = सबै आइमाईहरू, निवातके = कोही नभएको एकान्त स्थान पाए भने, पापं = पापकर्म, करे = गर्दछन् ॥११॥

भावार्थः— सबै खोलाको गति टेढामेढो र घुमाउरो हुन्छ, सबै जङ्गल काँढायुक्त हुन्छ, (त्यस्तै प्रकारले) एकान्त गुप्त स्थान पाए भने सबै आइमाईहरूले पापकर्म गर्न थाल्छन् ॥११॥

१०४. विवावसीली ऊसूय भाणिनी ।

सम्पस्स तण्ही, बहुपाक भुत्तिनी ।

अगगभुत्ती, परगेहवासिनी ।

नारि जजे पुत्तासरां पि पुमा ॥१२॥

शब्दार्थः— (या नारी = जो आइमाई) विवाद सीली = ढुगडा गर्ने स्वभाव भएका हुन्छन्, ऊसूय भाणिनी = टेढा बचन बोल्ने स्वभावका हुन्छन्, सम्पस्स तण्ही = देखेको पुरुषसंग कामको इच्छा गर्ने, बहुपाक भुत्तिनी = नाना तरहको स्वादिष्ट खाना पकाइखाने, अगगभुत्ती = अत्यन्त

उत्तम सुगन्धित चामल आदि अन्न नभई नखाने, परगेह-
वासिनीं = अर्काको घरमा गएर बस्ने, (सा नारी =
त्यो स्वास्नी), पुत्त सतम्पि = सय जना छोराछोरी भएकी
भए तापनि, पुमा = पुरुषहरूले, चजे = त्याग गर्नु
पर्दछ । ॥१२॥

भावार्थः— (जुन स्वास्नी) फगडा मात्र गर्ने, चुक्ली
र टेढा कुरामात्र गर्ने, देखेको-देखेको पुरुषसँग कामको इच्छा
गर्ने, नाना तरहको स्वादिष्ट भोजन गर्नुपर्ने, उत्तम सुगन्धित
अग्रधान आदि अन्न नभई नखाने, अर्काको घरमा गई बस्ने,
त्यस्ता स्वास्नीलाई छोराछोरी सयजना भई सकेकी भए
तापनि पुरुषहरूले छाडिदिनु पर्दछ ॥१२॥

१०५. भुत्तेसु मण्डेसु, जननी व कान्तिनी ।
गुह्येसु ठानेसु भगिनी व हिरीणी ॥
कम्मेसु पत्तेसु करणी व दासिनी ।
भयेसु मन्ती सयनेसु रम्मति ॥
रूपीसु सिक्खी कुपनेसु खन्तिनी ।
सा नारी सेट्टा ति वदन्ति पण्डिता ।
कायस्स भेदा च दिवे भवेय्य सा ॥१३॥

शब्दार्थः— (या = नारी जुन स्वास्नी) भुत्तेसु =
भोजन गर्ने अवस्थामा, मण्डेसु = गहना लगाउने अवस्थामा,
जननी व = आमाजस्तै, कान्तिनी = खशी हुन्छे, गुह्येसु = गुप्त
रहस्य गर्नुपर्ने ठाउँमा, भागिनी इव = आपनू दिदीबहिनी

जस्तै, हिरीणी = लाज-शर्म भएकी हुन्छे, कम्मेसु = काम गर्ने समय, पत्तेसु = आएको बखतमा, दासिनी व = दासी जस्तै, करणी = गर्ने खालकी हुन्छे, भयेसु = आपत-विपत परेको बखतमा, मन्तिनी = सल्लाह दिने हुन्छे, सयनेसु = सुत्ने समयमा, रम्मति = प्रसन्न हुने, रमण गर्ने हुन्छ, रूपिसु = शृंगार गर्नमा, सिक्खी = सिपालु हुन्छे, कुपनेसु = रिसाएकी बखतमा, सन्तिनी = सहन-शीलता भएकी हुन्छे, सा नारी = त्यो नारी (स्वास्नी) लाई, सेट्टोति = श्रेष्ठ उत्तम स्वास्नी हो भनीकन, पण्डिता = विद्वानहरूले, वदान्त = भन्छन्, सा नारी = त्यो स्त्री, कायस्स भेदा च = परलोक जाने बखतमा पनि, देवे = देवलोकमा, भवेय्य = उत्पन्न हुन्छ ॥१३॥

भावार्थ:- खान-पान गर्ने र गहना लगाउने समयमा आफ्नू आमाले जस्तै खुशी र सन्तोष हुने, गुप्त गर्नुपर्ने ठाउँमा दिदीबहिनी जस्तै लाज मान्ने, काम गर्ने बखतमा नोकर्नी जस्तै गर्ने, आफूलाई आपद-विपद परेको बखतमा सल्लाह दिन सक्ने, सुत्ने समयमा प्रसन्न र सन्तोष हुने, राम्रोसंग शृंगार गुन जान्ने, रीस आएको बखतमा सहन-शील हुने, (यस्ता किसिमका) स्त्रीलाई उत्तम आइमाई भनेर विद्वान् पण्डितहरूले भन्दछन्, फेरि त्यस्ता स्त्री परलोक भई भने पनि देवलोकमा गएर उत्पन्न हुन्छ ॥१३॥

१०६. सामा मिगक्खी तनुमज्जगत्ता ।

सुख सुकेसी सतपन्ति बन्ती ॥

गम्भीर नाभी युवती सुसीला ।

हीने कुले जातापि विवाह्य ॥१४॥

शब्दार्थः— (या युवती = जुव तरुण) समा = हृष्ट-
पुष्ट भएर पहुँलो रंगकी हुन्छे, मिगवल्ली = मृगको जस्तै काला
लामा आँखा हुन्छे, तनुमज्जगता = कमर पातलो हुन्छे, सुर =
हात्तीको सूँड जस्तो जाँग हुन्छे, समपत्ति दन्ती = समान बरा-
बर सेता पंक्ति दाँत हुन्छे, गम्भीर नाभी = गहिरो परेको
बाभि हुन्छे, सुसील = राम्रो शील-स्वभाव भएकी हुन्छे, सा
युवती = त्यो तरुणीलाई, हीनकुले = नीचकुलमा, जातापि =
जन्म भए तापनि, विवाह्य = विवाह गर्न योग्य छ ॥१४॥

भावार्थः— जुन तरुणी-स्त्री हृष्ट-पुष्ट भई पहुँलो
रंग भएर शोभायमान हुन्छे, मृगकी जस्ता कालो लामा
आँखा भएकी हुन्छे, कमर पातलो भएको हुन्छे, (हात्तीको
सूँड जस्तो गोल) जाँग भएकी हुन्छे । लामो कालो टल्केको
सुन्दर केश भएकी हुन्छे, फेरि राम्रोसँग मिलेको सेता दाँतका
पंक्ति भएकी हुन्छे, त्यो तरुणी नीच कुलमा जन्मेता पनि
विवाह गर्न योग्य हुन्छे ॥१४॥

१०७. सरदं उतु-कालानं भरियानं रूपवति ।

जेद्वो पधानो पुत्तानं दिसानं उत्तरा दिसा ॥१५॥

शब्दार्थः— उतुकालानं = ऋतुहरूमा, सरदं = शरद्-
ऋतु, पधानं = प्रधान हुन्छे, भरियानं = स्त्रीहरूमा, रूपवति
= अत्यन्त सुन्दरी भएकी, प्रधानं = प्रधान हुन्छे, पुत्तानं =

छोराहरूमा, जेट्टो = सबभन्दा जेठो, पधानो = प्रधान हुन्छ, दिसानं = पूर्वादि दिशाहरूमा, उत्तरो = उत्तर दिशा, पधानो = (सबभन्दा) प्रधान हुन्छ ॥१५॥

भावार्थ:- ऋतुमा शब्द, स्त्रीहरूला सुन्दर रूप भएकी, छोराहरूमा जेठो, दिशाहरूमा उत्तर दिशा प्रधान हुन्छ ॥१५॥

१०८. या इच्छे पुरिसं नारी, जाति जाति पुनप्पुनं ।

सामिकं अपचायेय्य, इन्दं व परिचारिका ॥१६॥

शब्दार्थ:- या नारी = जुन स्त्री, जाति जाति = जन्म-जन्मान्तरमा, पुनप्पुनं = बारंबार, पुरिसं = पुरुष हुन, इच्छे = इच्छा गर्छे, सा नारी = त्यो स्त्रीले, परिचारिका = इन्द्रको शानीले, इन्दं = देवराज इन्द्रलाई, अपचायति इव = सेवा-सत्कार गरेजस्तै, सामिकं = आफ्नो लोग्नेलाई, अपचायेय्य = सेवा-टहल गर्नुपर्दछ ॥१६॥

भावार्थ:- जुन स्त्रीले जन्म-जन्मान्तरमा पुरुष हुने इच्छा गर्छे, त्यसैले इन्द्रको रात्रीले इन्द्रलाई सेवा-टहल गरे जस्तै आफ्ना लोग्नेको सेवा-टहल गर्नुपर्दछ ॥१६॥

१०९. यो इच्छे पुरिसं पोसो, जाति जाति पुनप्पुनं ।

परदारं विवज्जेय्य, धोतापादोव कहमं ॥१७॥

शब्दार्थ:- यो पोसो = जुन पुरुषले, जाति जाति = जन्म जन्मान्तरमा, पुनप्पुनं = बारंबार, पुरिसं = पुरुष भएर

(६७)

जन्म लिन, इच्छे = इच्छा गर्दछ, सो पोसा = त्यो पुरुषले, परदारं = अर्काको स्वास्नीसँग व्यभिचार गर्ने, धोतपादो = धोइसकेका खुट्टाले, कद्दमं इव = हिलोलाई घृणा गरेको जस्तै बिषज्जेय्य = अलग भइकन बस्नु पर्दछ ॥१७॥

भावार्थ:- जुन पुरुषले जन्म-जन्मान्तरमा बारंबार लोग्ने मानिस भएर जन्म लिन चाहन्छ, त्यसले परस्त्रीगमन आदि व्यभिचारबाट, खुट्टा धोइसकेको मानिसले हिलोमा टेक्न घृणा गरेजस्तै घृणा गर्नु पर्दछ ॥१७॥

११०. अतीत योव्वनो पोसो, आनेति तिम्बरुत्थनि ।

तस्सा इस्सा न सुपति, तं पराभवतो मुखं ॥१८॥

शब्दार्थ:- अतीत योव्वनो = बितिसकेको यौवन भएको, पोसा = पुरुषले, तिम्बरुत्थनि = तिम्बरु फलजस्तो कसेर सानो स्तन (पोका) भएकी, युवति = तरुणीलाई, आनेति = विवाह गरी ल्याउँछ, तस्सा = त्यो तरुणीको, इस्सा = ईर्ष्या, न सुपति = शान्त हुँदैन, (इति तस्मा = त्यस कारणले) तं = त्यो बूढोले तरुणी व्याह गर्ने काम, पराभवो = आफू विनाश हुनेको, मुखं = हेतु हुन्छ ॥१८॥

भावार्थ:- बैस बितिसकेको बूढोले तरुणी स्त्री विवाह गर्नुको भन्ने, त्यो स्त्रीको (काम) ईर्ष्यालाई शान्त गर्न सक्ने छैन, त्यस कारण यो काम आफ्नो विनाश हुने एउटा खसण हो ॥१८॥

६. राज कण्डो (राज काण्ड)

१११. एक यामं सये राजा, द्वियामञ्चं व पण्डितो ।

धरावासो तियामं च, चतुयामञ्च याचको ॥१॥

शब्दार्थः— राजा = राजा, एक यामं = एक पहर (रातको चार खण्डको एक खण्ड), सये=सुत्नुपछं, पण्डितो = विद्वान् ज्ञानी मानिस, द्वियामञ्चव = रातको चार खण्डको दुई खण्ड, सये=सुत्नुपछं, धरावासो= गृहस्थ जीवन बिताउने मानिस, तियामं च = चार खण्डमा तीन खण्ड, सये=सुत्नुपछं, याचको=भीख मंगा (भिखारी) याचकले, चतुयामं = रातको चारौं खण्ड, सये = सुते तापनि केही हानि छैन ॥१॥

भावार्थः— जाराहरू एक याम मात्र सुत्नु, विद्वानहरू दुइ याम सुत्नु, गृहस्थ घरबार चलाउने मानिस तीन याम सुत्नु. याचक-भीख मंगा-भिक्षुकहरू चारै याम सुते तापनि केही बाधा हुनेछैन ।

११२. धनवा सुतवा राजा नदी वेज्जो तथा इमे ।

पञ्च यत्थ न जिजन्ति, न त्थ दिवसं वसे ॥२॥

शब्दार्थः— यत्थ = जुन ठाउँमा, धनवा = धनाढ्य साहुमहाजनहरू, राजा=राजा, नदी=खोला, तथा=त्यस प्रकार, वेज्जो=बैद्य, इमे पञ्च=यी पाँच जना, न विज्जन्ति

=हुँदैवन्, तत्थ= त्यहाँ, दिवसं= एक दिन पनि, नवसे= नबस्नु ॥२॥

भावार्थः- जुन ठाउँमा धनवान व्यक्तिहरू, ज्ञाववाव पण्डितहरू, राष्ट्रलाई शासन गर्ने राजा, खोला-नाला र वैंद्य यिनी पाप व्यक्तिहरू हुन्न, त्यस्तो ठाउँमा एक दिन पनि बस्नु हुन्न ॥२॥

११३. यस्मि पदेसे न मानो, न पेमं न च बाग्धवा ।

न च विज्जागमो कोचि, न तत्थ दिवसं वसे ॥३॥

शब्दार्थः- यस्मि पदेसे= जुन प्रदेशमा, न मानो= आफूलाई मान हुँदैन, न पेमं = प्यारो गर्ने कोही हुँदैन, कोचि=कोही एउटा, न च विज्जागमो=आफूले सिकेर लिने शिल्पविद्या हुँदैन, तत्थ देसे=त्यो देशमा, दिवसं=एक दिन पनि, व वसे=नबस्नु ॥३॥

भावार्थः- जुन देशमा आफूलाई मान-आदर हुन्न, आफूलाई प्यारो गर्ने कोही बाता-कुटुम्बहरू हुन्न, केही एउटा आफूले सिकेर लिने शिल्प-विद्या हुँदैन, त्यस्तो देशमा एक दिन पनि न बस्नु ॥३॥

११४. अपुत्तकं घरं सुञ्जां, रट्टं सुञ्जां अराजकं ।

असिप्पस्स मुखं सुञ्जां, सब्ब सुञ्जां बलिहत्तं ॥४॥

शब्दार्थः- (लोके=यो संसारमा) अपुत्तकं=छोरा-छोरो नभएको, घरं=घर, सुञ्जं=शून्य हुन्छ, अराजकं=

राजा नभएको, रट्टं = राष्ट्र, सुञ्जं = शून्य हुन्छ, असिप्पस्स = शिल्प नजानेकोलाई, मुखं = मुख, सुञ्जं = शून्य हुन्छ, दलिहत्तं = गरीब-दरिद्रलाई, सब्ब सुञ्जं = सबै शून्य हुन्छ ॥४॥

भावार्थः— सन्तान नभएको घर शून्य हुन्छ, शिल्प-विद्या नजानेकोलाई मुख शून्य हुन्छ, गरीब दरिद्रलाई सबै चोज शून्य हुन्छ ॥४॥

११५. धनमिच्छे वाणिज्जेय्य, विज्जामिच्छे भजे सुतं ।

पुरामिच्छे तरुणीत्थि, राजामच्चं वसं गमे ॥५॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा), धनं = धन, इच्छे = चाहियो भने, वाणिज्जेय्य = व्यापार गर्नुपर्दछ, विज्जा = विद्या, इच्छे = चाहियो भने, सुतं = पण्डित जनको, भजे = सत्संगत गर्नुपर्दछ, पुत्तं = छोरा-छोरीको, इच्छे = इच्छा गरियो भने, तरुणीत्थि = तरुणी आइमाईसंग, वसे = सहवास गर्नुपर्दछ, राजामच्चं = राजाको मन्त्री हुन, इच्छे = चाहियो भने, वसं गमे = राजाको वशमा जानुपर्दछ ॥५॥

भावार्थः— धन कमाउनु इच्छा छ भने व्यापार गर्नु, विद्या सिक्न इच्छा छ भने विद्वान्-पण्डितहरूको सेवन गर्नु, छोरा-छोरी चाहियो भने तरुणी स्त्रीसंग बस्नु र राजाको मन्त्री हुन इच्छा छ भने राजाको वशमा परी चाकरी गर्नु पर्दछ ॥५॥

११६. नट्टो यति असन्तुट्टो, सन्तुट्टोव महीपति ।

लज्जा च गणिका नट्टा, निल्लज्जा कुलधीतिका ॥६॥

शब्दार्थः— यति = ऋषि मुनिहरू, असन्तुट्टो = असन्तोषी भए भने, नट्टो=बाशिन्छ, महीपति=राजा पनि, सन्तुट्टो=संतोषी भए भने, नट्टो=नाशिन्छ, गणिका=वेश्या, लज्जा=शर्माएकी भई भने, नट्टा=नाशिन्छन्, कुलधीतिका च=कुल-पुत्रीहरू पनि, निल्लज्जा=लाजशरम नभएका भए भने, नट्टा=नाशिन्छन् ॥६॥

भावार्थः— ऋषि-मुनिहरू असन्तोषी भए भने नाश हुन्छन्, सन्तोषी राजा नाश हुन्छन्, लाज-शरम भएको वेश्याहरू नाशिन्छन्, लाज-शरम नभएका कुल-पुत्रीहरू नाशिन्छन् ॥६॥

११७. पक्खीनं बलमाकासे, मच्छानमुदके बलं ।

दुब्बलस्स बलं राजा, कुमारानं रुदं बलं ॥७॥

शब्दार्थः— पक्खीनं=चराहरूको, बलं=बल, आकासे =आकाशमा छ, मच्छानं=माछाका, बलं = बल, उदके=पानीमा छ, दुब्बलानं= बल नभएका माविसका, बलं=बल, राजा=राजा हुन्, कुमारानं=केटा-केटीहरूका, बलं=बल, रुदं=रुनु हो ॥७॥

भावार्थः— चराहरूको बल आकाशमा, माछाको बल पानीमा, दुर्बल माविसको बल राजा च केटाकेटीहरूको बल रुनु हो ॥७॥

१२८. खमा जागरि युट्टानं, संविभागो दयिकखणं ।

नायकस्स गुणा एते, इच्छितब्बं सतं गुणं ॥८॥

शब्दार्थः— खमा = क्षमा गर्ने, जागरिथ = जागृत रहने, उट्टानं = कोशिश गर्ने, संविभागो = समान-बराबर गरी भाग लगाउने, दया = दया-करुणा राख्ने, इक्खणा = पक्षपात नगरीकन सबैलाई एक दृष्टिले हेर्ने, एते = यी छः वटा, नायकस्स = नायक हुने मानिसको, गुणा = गुण हुन्, सतं = सत्पुरुषले, इच्छितब्बं = चाह गर्नु पर्ने, गुणं = गुण हो ॥८॥

भावार्थः— क्षमाशील हुने, जागृत रहने, कोशिश गर्ने, बराबर गरीकन बाँडिदिने, दया = अनुकम्पा राख्ने, पक्षपाति नभईकन सबैलाई समान दृष्टिले हेर्ने, यी छः वटा अगुवा हुने मानिसका गुण हुन्, यी गुण सत्पुरुषहरूले इच्छा गर्नुपर्दछ ॥८॥

११९. सर्कि वदन्ति राजानो, सर्कि समण-ब्राह्मणा ।

सर्कि सप्पुरिसो लोके, एस धम्मो सनन्तनो ॥९॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) राजानो = राजाहरूले, सर्कि = एकपटक, समण-ब्राह्मण = ब्राह्मणहरूले पनि, सर्कि = एकपटकमात्र, वदन्ति = भन्दछन्, एसो धम्मो = यो धर्म, सनन्तनो = आदिकालदेखि नै चलिआएको हो ॥९॥

भावार्थः— यो संसारमा राजाहरूले एकफेर मात्र भन्दछन्, श्रमण ब्राह्मणहरूले पनि एकपटक मात्र भन्दछन्,

सत्पुरुषले पनि एकैपटक मात्र भन्दछन्, यो नियम आदिकाल-
वेत्ति नै चलिआएको हो ॥६॥

१२०. अलसो गिही कामभोगो न साधु ।

असञ्जतो पब्वजितो न साधु ॥

राजा न साधु अनिसम्मकारी ।

यो पण्डितो क्रोधनो तं न साधु ॥१०॥

शब्दार्थः- (लोके=यो संसारमा), अलसो=अलसी हुने, कामभोगी = का-सुख अनुभव गर्ने, गिही = गृहस्थ मानिस, नसाधु=राम्रो छैनन्, असञ्जतो=आफ्नो इन्द्रियादि संयम नभएको, पब्वजितो = प्रव्रजित-साधु सन्तहरू, न साधु=राम्रो छैन, अनिसम्मकारी= राम्रोसंग सोच विचार नगर्ने राजा= राजा, न साधु= राम्रो छैन, पण्डितो=ज्ञानी विद्वान्-मानिस, क्रोधनो = क्रोधी हुने, तं = त्यो स्वभाव, न साधु=राम्रो छैन ॥१०॥

भावार्थः- अलसी भएर काम-भोगमात्र परो हिड्ने गृहस्थ, आफ्नो चक्षुरादि इन्द्रिय संयम नभएको प्रव्रजित-भिक्षु, राम्रोसंग शोच-विचार नगरी काम गर्ने राजा र क्रोधी विद्वान्-पण्डित मानिसलाई कहिले पनि हित हुनेछैन ॥१०॥

१२१. बहवो यत्थ नेत्तारो, सब्बे पण्डितमानिनो ।

सब्बे महन्तयिच्छन्ति, तेसं कम्मं धिनस्सति ॥११॥

शब्दार्थः- यत्थ=जुब ठाउँमा, नेत्तारो=अगुवा हुने मानिसहरू, बहवो=बेरै हुन्छन्, सब्बे = सबै जना, पण्डित-

मानिनो = म विद्वान् हूँ भनी अभिमान गर्छन्, सबै = सबै
जना, महन्त = ठूलो हुन, इच्छन्ति = इच्छा गर्छन्, तेसं =
तिनीहरूको, कम्म = काम, विनस्सति = विनाश हुन्छ ॥११॥

भावार्थ:- जुन ठाउँमा नायक-अगुवा हुने माबिस
घेरै हुन्छन्, फेरि तिनीहरू सबै आफूलाई म पण्डित हुँ भन्ने
अभिमान गर्ने हुन्छन्, सबै जना ठूला हुन चाहन्छन् तिनी-
हरूको काम विनाश हुन्छ ॥११॥

१२२. आयं खयं सयं जञ्जा, राजा सयं कताकतं ।

निग्गहे निग्गहेतब्बं, पग्गहे पग्गहारहं ॥१२॥

शब्दार्थ:- राजा = राजाले, आयं = आम्दानी, खयं =
खर्च, सयं = आफैले, जञ्जा = जानि राख्नुपर्दछ, कता-
कतं = आफ्नो सेवकहरूले काम गरेको वा नगरेको, सयं =
आफैले, जञ्जा = जानि राख्नुपर्दछ, निग्गहे = दण्ड दिव
योग्यहरूलाई, निग्गहेतब्बं = दण्ड दिनुपर्छ, पग्गहारहं =
बक्सस दिन योग्यहरूलाई, पग्गहे = बक्सस दिनु-
पर्दछ ॥१२॥

भावार्थ:- राजाहरूले आफैले आम्दानी खर्च जान्नु-
पर्दछ आफैले नै सेवकहरूले (राज्रोसित) काम गरे वा
नगरेको बुझ्नुपर्दछ, दण्ड दिनुयोग्य मानिसलाई दण्ड
दिनुपर्छ, बक्सस दिन योग्य व्यक्तिलाई बक्सस पनि दिनु-
पर्दछ ॥१२॥

१२३. पिट्टितोककं निसिवेय्य, कुच्छिनाव हुतासनं ।

सामिकं सब्ब भावेन, परलोकं अमोहकं ॥१३॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा), अक्कं = सूर्यको घामलाई, पिट्टितो = पीठबाट, निसिवेय्य = सेवन गर्नुपर्दछ, हुतासनं = आगोलाई, कुच्छिनाव = पेटबाट नै, निसिवेय्य = सेवन गर्नुपर्दछ, सामिकं = (आफ्नो) मालिकलाई, सब्ब भावेन = सबै प्रकारको हाव-भावले, निसिवेय्य = सेवन गर्नुपर्दछ, परलोकं = परलोक जाने बखतमा, अमोहकं = मोह नभएको बाटो, निसिवेय्य = सेवन गर्नुपर्दछ ॥१३॥

भावार्थः— सूर्यको ताप (घाम) मा बस्ने बखतमा आफ्नो पीठ देखलाईकन बस्नुपर्दछ, पेटले आगो ताप्नुपर्दछ, आफ्नो मालिकलाई प्रत्येक हावभावबाट सेवन (चाकरी) गर्नुपर्दछ, परलोक जाने बखतमा माय-मोह नभएको बाटो अपनाउनु पर्दछ ॥१३॥

१२४. अग्नि आपो इत्थी मूल्हो, सप्पो राजकुलानि च ।

अपयत्तेन गन्तब्बं, पच्चेकं पाणहारका ॥१४॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) अग्नि = आगो, आपो = पानी, इत्थी = आइमाई, मूल्हो = मूलं, सप्पो = सर्प, राजकुलानि च = राजकुलको व्यक्तिहरूसंग, अपयत्तेन = अलग भईकन, गन्तब्बं = जानु पर्दछ, पच्चेकं = (त्यो)

प्रत्येक व्यक्ति, प्राणहारका = (आपनो) प्राण हरण गर्न सक्छन् ॥१४॥

भावार्थः— (यो संसारमा) आगो, पानी, आइमाई, मूखं, सर्प र राजकुलका व्यक्तिहरू—यी सबैदेखि अलग भईकन नै रहनुपर्दछ, (किनभने) यी प्रत्येक व्यक्तिहरू आफनो प्राणहारक हुन सक्तछन् ॥१४॥

१२५. दुट्टभरिया संवासो, पदुट्टचित्तदासको ।

ससप्पो च घरे वासो, मच्चुएवं न संसयो ॥१५॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) दुट्टभरिया = दुष्ट स्वास्नीसंग, संवासो = सहवास गर्ने, पदुट्टचित्तदासको = दुषित चित्त (ईर्ष्याले भरेको मन) भएको नोकरलाई पाली राख्ने, ससप्पो = साँप भएको, घरं = घरमा, वासो च = बास गर्ने, मच्चुएव = मृत्युसंग बस्नु सामन नै हो, न संसयो = यसमा केही संशय गर्नुपर्नेछैन ॥१५॥

भावार्थः— दुष्ट स्वास्नीसंग बास गर्नु, दुषित चित्त भएको नोकरलाई पाली राख्नु, सर्प भएको घरमा बस्नु अबश्यमेव मृत्युसंग बस्नु समान नै हो, यसमा केही संशय छैन ॥१५॥

१२६. मूल्हसिस्सोपदेसेन, कुनारी भरनेन च ।

असतं सम्पयोगेन, पण्डितोप्यवसीदति ॥१६॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) मूल्ह सिस्सो-पदेसेन = मूखं शिष्यलाई उपदेश दिनाले, कुनारी भरनेन

च = नराम्नी खालका स्वस्तीमानिसलाई पालन-पोषण गानलि, असतं सम्पयोगेन = असत्पुरुषसंग संगत गनलि, पण्डितोपि = पण्डित पनि, अवसीदति = दुःख कष्टमा डुब्नु पर्नेछ ॥१६॥

भावार्थः- मूर्ख शिष्यलाई उपदेश, नराम्ना खालका स्वास्तीमानिसहरूको पालन - पोषण, असत्पुरुषहरूसंगको संगत व्यवहारले गर्दा पण्डित पनि दुःख कष्टमा डुब्नु पर्नेछ ॥१६॥

१२७. माता पुत्तकरं पापं, सिस्सपापं गुरुकता ।

राजा रट्ठकरं पापं, राजापापं पुरोहितो ॥१७॥

शब्दार्थः- (लोके=यो संसारमा) पुत्तकरं=छोरोले गरेको, पापं = पापकर्म, माता = आमाले (गरेको समान हुन्छ), तथा= त्यस्तै, सिस्सपापं = शिष्यले गरेको पापकर्म, गुरुकता=गुरुले गरेको (समान हुन्छ), रट्ठकरं = प्रजाहरूले गरेको, पापं=पापकर्म, राजा=राजाले (गरेको समान हुन्छ), राजापापं = राजाले गरेको पापकर्म, पुरोहितो = पुरोहित (राजगुरु) ले (गरेको समान हुन्छ) ॥१७॥

भावार्थः- छोरोले गरेको पापकर्म आमाले गरे समान हुन्छ, शिष्यले गरेको पापकर्म गुरुले गरे समान हुन्छ, प्रजाहरूले गरेको पापकर्म राजाले गरे समान हुन्छ र राजाले गरेको पापकर्म राजगुरु-पुरोहितले गरे समान हुन्छ ॥१७॥

१२८. अक्कोधेन जिने कोधं, असाधुं साधुनाजिने ।

जिने कदरियं दानेन, सच्चेन अलिकवादिनं ॥१८॥

शब्दार्थः— कोधं = क्रोधीलाई, अक्कोधेन = रीस नगरीकन, जिने = जित्नुपर्दछ, असाधुं = असत्पुरुषलाई, साधुना=आफू सत्पुरुष भईकन, जिने= जित्नुपर्दछ, कदरियं =कप्टी मानिसलाई, दानेन = दान दिएर, जिने = जित्नु पर्दछ, अलिकवादिनं=कूठ-कुरा गर्नेलाई, सच्चेन = साँचो कुरा गरीकन, जिने=जित्नुपर्दछ ॥१८॥

भावार्थः— क्रोधी मानिसलाई सहनशीलता देखाई, असत्पुरुषलाई सद्पुरुष-भाव देखाई, कप्टी मानिसलाई दान र त्यागको उदारता देखाई, असत्य-कूठ कुरा गर्नेलाई सत्य कुरा गरी जित्नुपर्छ ॥१८॥

१२९. अदन्तं दमनं दानं, दानं सब्बत्थसाधकं ।

दानेन पियवाचाय, उन्नमन्ति नमन्ति च ॥१९॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा), दानं= त्याग गर्नलि, अदन्तं=असभ्य (दमन नभएको) लाई, दमनं=सभ्य (दमन) गर्छ, दानं= दान गर्नलि, सब्बत्थसाधकं = जेसुकै कार्य पनि सिद्ध हुन्छ, दानेन = दान गर्नलि र पियवाचाव = प्रिय वचन बोल्नाले, (लोका=सब मानिस) उन्नमन्ति= आफू पनि अर्कापट्टि कुन सक्छ, नमन्ति च = अर्को पनि आफूपट्टि कुन सक्छ ॥१९॥

भावार्थः— (यो संसारमा) दानले गर्दा असम्य (दमन नभएको) लाई, सम्य (दमन) गर्न सक्छ, दानले गर्दा सबै कार्य सिद्ध हुन सक्छ, दान गर्नाले र प्रिय-वचन बोल्नाले आफू अर्कोपट्टि र अर्को आफूपट्टि कुन सक्छ ॥१६॥

१३०. दानं सिनेहभेसज्जं, मच्छेरं दोसनोसघं ।

दानं यसस्सिभेसज्जं, मच्छेरं कपणोसघं ॥२०॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) दानं = दान भनेको, सिनेहभेसज्जं = स्नेहको औषधिजस्तो हो, मच्छेरं = कप्टी लोभी हुने, दोसनोसघं = अकालि द्वेष गराउनेको औषधि-जस्तो हो, दानं = त्याग गर्ने, यसस्सिभेसज्जं = यश-ऐश्वर्य बनाउने औषधि हो, मच्छेरं = कप्टी लोभी हुने, कपणोसघं = दरिद्र हुने औषधि जस्तो हो ॥२०॥

भावार्थः— (यो संसारमा) दान भनेको अकालि स्नेह गराउनको लागि एउटा औषधि हो, कप्टी लोभी हुनु नै अर्काको अप्रिय द्वेषी बन्ने औषधि हो, फेरि दान दिनु भनेको यश-ऐश्वर्य बढाउने औषधि हो, कप्टी लोभी हुनु नै गरीब हुने औषधि हो ॥२०॥

१३१. बहूनमप्पसारानं, सामग्गिया जयं जये ।

तिणोहि वट्ठते योत्तां, तेन नागोपि बन्धते ॥२१॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) अप्पसारानं = अलिकति मात्र सार भएका, बहूनं = धेरै (चीजहरूका)

सामगिगया = समूहले गर्दा, जयं = जित्नुपर्नेलाई, जये = जित्न सकिन्छ, तिणेहि = घाँसको त्यान्द्राले, योत्तं = डोरी, बट्टते = बन्दछ, तेन = त्यसले, नागोपि = हात्तीलाई पनि, बन्धते = बाँध्न सकिन्छ ॥२१॥

भावार्थः- गुण घेरै नभएता पनि घेरै जना मिलेर गरेको काम जित्नुपर्ने भय उपद्रवलाई जित्न सकिन्छ, जाबो घाँसको त्यान्द्राले बनाएको डोरीले बलियो हात्तीलाई समेत बाँध्न सकिन्छ ॥२१॥

१३२. सहायो असमत्थोपि, तेजसा किं करिस्सति ।

निवाते जलितो अग्गि, सयमे वूपसम्मति ॥२२॥

शब्दार्थः- सहायो = सेना पल्टन, असमत्थोपि = समर्थ भएन भने, तेजसा = (राजाको) तेज (प्रताप)ले मात्र, किं करिस्सति = के गर्न सक्नेछ, निवाते = केही चीज नभएको ठाउँमा, जलितो = जलिरहेको, अग्गि = आगो, सयमेव = आफै-आफ, उपसम्मति = शान्त हुन्छ (निम्नेछ) ॥२२॥

भावार्थः- सेना- (पल्टन) समर्थ भए भने राजाको तेज-प्रतापले मात्र केही हुन सक्दैन, जस्तै घाँस आदि केही वस्तु नभएको खालि ठाउँमा बलिरहेको आगो आफै-आफ शान्त भएर निम्छ ॥२२॥

१३३. न रञ्ज्जी समकं भुञ्चे, कामभोगं कुवाचनं ।

आकप्यं रसभुत्ति वा, मालागन्ध बिलेपनं ॥

वत्यं सम्बमलङ्कारं, न रञ्ज्जा सविसं करे ॥२३॥

शब्दार्थः— कामभोगं=कामभोग, अनुभव गर्ने बेला, रञ्जो=राजाको, समकं=समान, कुदाचनं=कहिले पनि, न भुञ्जे=अनुभव नगर्नु, आकप्पं=ढाँचा गर्ने पनि, एस भुक्ति वा=मीठो-मीठो खाने पनि. माला गन्ध बिलेपनं=माला लगाउने र सुगन्धित अत्तर आदि लगाउने पत्ति, वत्थं=कपडा लगाउने पनि, अलंकारं=गहना लगाउने पनि, सब्बं=सबै, रञ्जो=राजाको, सदिसं=सामान, न करे=नगर्नु ॥२३॥

भावार्थः— कामभोगको अनुभव, ढाँचा गर्ने, मीठो-मीठो खाने, माला लगाउने, सुगन्धित अत्तर आदि लगाउने, लुगा लगाउने, गहना लगाउने आदि यी सबै कुराहरू कहिले पनि राजाको समान गर्नु हुँदैन ।

१३४. न राजा सखा होति, न राजा होति मे धनं ।

एसो सामिको मह्यं ति, चित्ते निच्चं सुठापये ॥२४॥

शब्दार्थः— राजा=राजा, मे=मेरो, सखा=साथी, न होति=होइन, राजा=राजा, मे=मेरो, धनं=धनदौलत, न होति=होइन, एसो=त्यो राजा, मह्यं=मेरो, सामिक=स्वामी हो, इति=यस्तो (विचार), चित्ते=मनमा, निच्चं=सधैं, सुठापये=राम्रो गरीकन राख्नुपर्दछ ॥२४॥

भावार्थः— राज मेरो साथी होइन, मेरो धन-द्रव्य पनि होइन, केवल त्यो (राजा) मेरो (मालिक) स्वामी मात्र हो मनी ध्यान मात्र मनमा राख्नुपर्दछ ॥२४॥

१३५. नातिदूरे भजे रञ्जो, नाच्चासन्नो' प्वातके ।

उजुके नातिनिन्ने च, नभजे, उच्चमासने ॥

छ दोसे सेवको वज्जे' तिट्ठे अग्गि'व संयतो ॥२५॥

शब्दार्थः— सेवको = राजालाई सेवा गर्ने सेवक, रञ्जो = राजाको, अतिदूरे = अत्यन्त टाढाबाट पनि, न भजे = सेवन (चाकरी) नगर्नु, अच्चासन्ने = धेरै नजीकबाट पनि, न भजे = सेवन नगर्नु, उपवातके = आफूतिरबाट राजातिर हावा जाने ठाउँमा बसेर पनि, न भजे = सेवन नगर्नु, उजुके = ठीक राजाको अगाडि बसेर पनि, न भजे = सेवन नगर्नु, अतिनिन्ने च = अत्यन्त नीच आसनमा बसेर पनि, न भजे = सेवन नगर्नु, उच्चमासने = ऊँचा आसनमा बसेर पनि, न भजे = सेवन नगर्नु, इति = यति, छ दोसे = छःवटा दोषलाई, वज्जे = हटाएर, अग्गि'व = आगोलाई जस्तो, संयतो = संयम गरी, तिट्ठे = बस्नुपर्दछ ॥२५॥

भावार्थः— सेवकले राजाको सेवा-चाकरी गर्ने बेलामा, धेरै टाढा बस्नु, धेरै नजीकमा बस्नु, आफूतिरबाट राजातिर हावा जाने ठाउँमा बस्नु, ठीक राजाको अगाडि बस्नु, अत्यन्त नीच आसनमा बस्नु र अलग्गै ऊँचो आसनमा बस्नु, यी छःवटा दोषबाट मुक्त भई (राजालाई) आगोकै सम्झो संयमी हुनुपर्दछ ॥२५॥

१३६. गुणी सब्बञ्जु तुल्योपि, न सोभति अनिस्सयी ।

अनग्घमपि मणिना, हेमं निस्साय सोभति ॥२६॥

शब्दार्थः— सब्बञ्जुतुल्यो = सर्वज्ञ भगवान् समान्, गुणोपि=गुण भएको भए तापनि, अनिस्सयो = आधार-आश्रय पाएन भने, न सोभति=शोभा पाउँनेछैन, अनग्घमपि =अत्यन्त मूल्यवान् भए ता पनि, मणिना = माणिक्यरत्न, हेमं=सुनको, निस्साय = आश्रय लिएर मात्र, सोभति=शोभा पाउने छ ॥२६॥

भावार्थः— सर्वज्ञ भगवान समान गुण भएको भए तापनि आधार पाएन भने शोभा पाउँदैन, अत्यन्त मूल्यवान माणिक्यादि रत्न पनि सुनको आधारले मात्र सुशोभित हुन्छ ॥२६॥

७. पकिरणक करणो (प्रकीर्णक काण्ड)

१३७. इत्थिमिस्से कुतो सीलं, मंसभक्खे कुतो दया ।

सुरापाने कुतो सच्चं, महालोभे कुतो हिरी ॥

महातन्दे कुतो सिप्पं, महाकोधे कुतो धनं ॥१॥

शब्दार्थः— इत्थिमिस्से=आइमाईसंग भुलिरहनेसंग, कुतो सीलं=शील कहाँबाट हुन्छ? मंसभक्खे=मासु खाने-संग, कुतो दया=दयामाया कहाँबाट आउँछ? सुरापाने=जाँड-रक्सी खानेसंग, कुतो सच्चं=सत्य कहाँबाट आउँछ?, महालोभे=अत्यन्त लोभी-कण्टीसंग कुतो हिरी=लाजशरम कहाँबाट हुन्छ?, महातन्दे=अत्यन्त अल्छीसंग, कुतो सिप्पं=

शिल्पविद्या कहां हुन्छ ? , महाकोधे=अत्यन्त क्रोधीसंग, कुतो धनं=धन कहांबाट आउँछ ? ॥१॥

भावार्थः— आइमाईसंग भुलेर बस्नेसंग शील कहां ? , मासु खानेसंग दया करुण कहां ? , जाँड-रक्सी खानेसंग सत्य कहां ? , अत्यन्त लोभी मानिससंग लाज-शरम कहां ? , अत्यन्त अल्छीसंग शिल्प-विद्या कहां ? , अत्यन्त क्रोधिसंग धन कहांबाट हुन्छ ? ॥१॥

१३८. सुरायोगी विकालो च, समज्जा चरणं गतो ।

इत्थिघृत्तो, पापमिती भोगनासमुखा इमे ॥२॥

शब्दार्थः— सुरायोगी च=जाँड-रक्सी खानमा लागि रहनु, विकालो च= कुबेला आघा रातमा घुमिरहनु, सम-ज्जाचरण गतो = नृत्य, गीत, सिनेमा आदि हेर्न जानु, इत्थिघृत्तो = आइमाईसंग भुलिरहनु, पाप मिती च= पापी दुष्टमित्र हुनु, इमे = यी कार्यहरू = भोगनासमुखा=ऐश्वर्य सुखभोग नाश हुने हेतुहरू हुन् ॥२॥

भावार्थः— जाँड-रक्सी कै अमल गर्नु, कुबेला आघा रातमा घुम्नु, नृत्य-गीत आदि (ज्यास्ति) हेर्न जानु, आइमाईसंग भुलिरहनु (र) पापी-दुष्टहरू-साथी हुनु यी विषयहरू ऐश्वर्य-भोग सम्पत्ति विनाशका मुख्य हेतु हुन् ॥२॥

१३९. विद्या नादिक्खा नवसग्धा, रत्तो नावचनेन च ।

सञ्चरेय्य भयाभीतो, वने वनचरो यथा ॥३॥

शब्दार्थ— दिवा-दिउँसो, अदिवखा = नदेखीकन, नवत्तब्बा = (छ) भन्नु हुन्न, रत्तोच = राति पनि, अवचनेन = वसुनी नदेखीकन, नवत्तब्बा = (यो हो भनी) भन्नु हुन्न, भया = भयले, भीतो = डराएको, वनचरो = शिकारी, वने = जङ्गलमा, सञ्चरेय्य यथा = चारैतिर होस् राखी हिंडे जस्तै, सञ्चरेय्य = हिंडनु (अभ्यास गर्नु) पर्दछ ॥३॥

भावार्थ:- दिउँसो राम्रोसंग परीक्षा नगरी नहेशी फट्टै केही चीज-वस्तु छ भन्नुहुन्न, राती राम्रोसंग नसुनी नदेखीकन भन्नुहुन्न, जङ्गलमा भयले डराएको शिकारीजस्तै चारैतिर राम्रोसंग होश राखी हिंडनुपर्दछ ॥३॥

१४०. जीवन्तोपि मता पञ्च व्यासेन परिक्रित्तिता ।

दुक्खितो व्याधितो मूल्हो, इणवा निस्ससेवको ॥४॥

शब्दार्थ:- दुक्खितो = दुःखी-दरिद्र मानिस, व्याधितो = रोगी, मूल्हो = मूर्ख, इणवा = ऋण-कर्जा भएको, निस्स-सेवको = किनेर काममा लगाइराखेको, नोकर, (इमेपञ्च) यी पाँच जनालाई, जीवन्तोपि = बाँचेको भए तापनि, मता = मरेको समान भनेर, व्यासेन = आर्य व्यास ऋषिले, परिक्रित्तिता = भनेका छन् ॥४॥

भावार्थ:- दुःखी दरिद्र र रोगले पीडित भएको व्यक्ति, बाल-मूर्ख, कर्जा भएको र किनी राखेको नोकर या पाँच जनालाई जिउँदो भए तापनि मरेका समान हुन् भवी आर्य व्यास ऋषिले भनेका छन् ॥४॥

१४१. अनागतं भयं दिस्वा, दूरतो परिवज्जये ।

प्रागतं च भयं दिस्वा, अभीतो होति पण्डतो ॥५॥

शब्दार्थः— पण्डतो = विद्वान् मानिस, अनागतं = नआएको, भयं = प्राश, दिस्वा = देखी, दूरतो = टाढैबाट, परिवज्जये = हट्छ, आगतं = अगाडि आइपुगेको, भयं = भय प्राश, दिस्वा = देखी, अभीतो = निर्भीत नडराएको, होति = हुन्छ ॥५॥

भावार्थः— ज्ञानी-जनले नआएको भय प्राश हेरी-कन टाढादेखि नै (त्यसलाई) हटाउँछ, अगाडि नै आइपुगेको भय-प्राश हेरी निर्भीत तथा निश्चिन्त हुन्छ ॥५॥

१४२. निद्रालुको पमत्तो च, सुखत्थो रोगघालसो ।

महिच्छो कम्मरामो च, सत्तो ते सत्थवज्जिता ॥६॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा), निद्रालुको = निद्रालु (घेरै सुत्ने), पमत्तो च = प्रमादी (अनुत्साही), सुखत्थो = सधैं सुख चाहने (सुखार्थी), रोग-घालसो = रोगी र अल्छी, महिच्छो = लोभी (घेरै इच्छा हुने), कम्मरामो च = नयाँ नयाँ काममा मात्र भुलिरहने, एते सत्त = यी सातजना व्यक्तिहरू, सत्थवज्जिता = शिल्प-शास्त्र-बाट अलग भइरहेका हुन्छन् ॥६॥

भावार्थः— निद्रालु (घेरै सुत्ने), प्रमादी, सुखार्थी (सधैं सुख मात्र चाहना गर्ने) रोगी, अल्छी, लोभी (घेरै

इच्छा हुने), नयाँ नयाँ काममा मात्र चाख राख्ने यी सात
व्यक्तिहरू शिल्प-शास्त्रबाट बञ्चित भएका हुन्छन् ॥६॥

१४३. दुग्गतं गच्छ हे लाभ, लाभो लाभेन पूरति ।

थले पवस्स पज्जुन्न, सिन्धु आपेन पूरति ॥

धम्मजातमिदं होति, नत्थीदं कम्मप्पधानकं ॥७॥

शब्दार्थः- हे लाभ = भो लाभ, दुग्गतं = गरीब-
दरिद्रकहाँ, गच्छ = जाऊ, लाभो = लाभी (लाभ, सत्कार
अधिक पाउने) मा, लाभेन = लाभले, पूरति = भरिरहेको छ,
पज्जुन्न = हे बादल !, थले = स्थल-भूमिमा, पवस्स = पानी
वर्षाऊ, सिन्धु = समुद्र, आपेन = पानीले, पूरति = भरिरहेको
छ, इदं = यो, धम्मजातं = स्वभाव धर्मले बनिरहेको, होति
= हो, इदं = यो स्वभाव, कम्मप्पधानकं = कर्ममात्र प्रधान
भई बनिरहेको, नत्थि = होइन ॥७॥

भावार्थः- हे लाभ-सत्कार ! तिमी गरीब-दरिद्र
भएको ठाउँमा जाऊँ, धनीहरू लाभ सत्कारले परिपूर्ण छन्,
हे बादल ! तिमाले स्थल-भूमिमा वर्षा गर, समुद्र पानीले
भरिरहेको छ, यो स्वभाव धर्म हो, (प्राणिहरूको) कर्म-
प्रधानक मात्र होइन ॥७॥

१४४. न हि कोचि कते किच्चे, कत्तारं समुपेक्खते ।

तस्मा सब्बानि किक्खानि, सावसेसेन कारये ॥८॥

शब्दार्थः- (लोके = यो संसारमा), किच्चे = गर्नु पर्ने
कामलाई, कते = गरिसकेपछि, कत्तारं = गर्ने मानिसलाई,

कोचि=कसैले, न हि समुपेक्खति=बास्ता गर्नेछैन, तस्मा=त्यस कारण, सब्बानि किञ्चानि=सबै कामलाई, साबसेसेन=शेष बाँकी राखी, कारये=गर्नुपर्दछ ॥८॥

भावार्थ:- संसारमा आफ्नो काम सकिएपछि काम गर्ने मानिसलाई कसैले बास्ता गर्नेछैन, त्यस कारण सबै कामहरू अवशेष राखी गर्नुपर्दछ ॥८॥

१४५. तुलं सल्लहुकं लोके, ततो चपलजातिको ।

ततो बुद्धमनोवादी, पमादो बुद्धसासने ॥९॥

शब्दार्थ:- (लोके= यो संसारमा), तुलं = कपास, सल्ल हुकं=हलुका छ, ततो=त्यो भन्दा, चपलजातिको=चंचल स्वभाव भएको मानिस, सल्लहुकं हलुको छ, ततो=त्योभन्दा पनि, बुद्धमनोवादो = आफूभन्दा ठूलोको उपदेश नमान्ने मानिस, सल्लहुकं=हलुको छ, ततो= त्योभन्दा पनि, बुद्धशासने = भगवान बुद्धको शासनमा, पमादो = प्रमादी मानिस, सल्लहुकं=हलुको (तुच्छ) छ ॥९॥

भावार्थ:- संसारमा कपास हलुको छ, त्योभन्दा चंचल स्वभावको मानिस, त्योभन्दा पनि आफूभन्दा ठूलोको कुरा नमान्ने मानिस, अरु त्योभन्दा पनि भगवान बुद्धको शासनमा प्रमादी भई, अनुत्साही हुने मानिस तुच्छ र हलुको हुन्छ ॥९॥

१४६. पासाणछरां गरुकं, ततो देवानं चिक्खणं ।

ततो बुद्धानमोवादी, ततो बुद्धस्स सासनं ॥१०॥

शब्दार्थः— (लोके = संसारमा,) पासाण छतं =
 ढुङ्गाको छाता, गरुकं = गरौं हुन्छ, ततो = त्योभन्दा, देवानं =
 देवताहरूको, चिक्खणं = कथन, गरुकं = गह्रौं हुन्छ, ततो =
 त्योभन्दा पनि, बुद्धानं = बृद्धहरूको, ओवादो = उपदेश,
 गरुकं = गरौं (गौरवपूर्ण) हुन्छ, ततो = अरु त्योभन्दा
 पनि, बुद्धस्स = भगवान बुद्धको, सासनं = शासन, गरुकं =
 गह्रौं (गौरवपूर्ण, आदर सत्कार गर्न योग्य) हुन्छ ॥१०॥

भावार्थः— संसारमा ढुङ्गाको छाता गह्रौं हुन्छ, त्यो-
 भन्दा देवताहरूको वाणी, त्योभन्दा पनि बृद्धहरूको उपदेश
 गह्रौं (गौरवशाली) हुन्छ र अरु त्योभन्दा पनि भगवान
 बुद्धको शासन गह्रौं (गौरवपूर्ण, आदरयुक्त) हुन्छ ॥१०॥

१४७. कायस्स दक्खिणहत्थो, दासो एत्थ कनिट्ठको ।

कण्ण घाणानमक्खीनं, वामो तु पाददासको ॥११॥

शब्दार्थः— (लोके = संसारमा), दक्खिणहत्थो =
 आफ्नो दाहिने हात, कायस्स = शरीरको, दासो = नोकर
 समान हो, एत्थ = यहाँ, कनिट्ठको = कान्छी औंला कण्ण-
 घाणानं = कान, नाकको र, अक्खीनं = आँखाहरूको, दासो =
 नोकर हो, वामहत्थो = बायाँ हात, पाददासो = खुट्टाको
 नोकर समान हो ॥११॥

भावार्थः— आफ्नो दायाँ हात शरीरको, कान्छी
 औंला (दायाँ हातको), कान, नाक र आँखाहरूको र बायाँ
 हाँत खुट्टाको नोकर समान हुन्छ ॥११॥

१४८. ताम्बुलस्स मज्जे पत्ते, कुवेरो रक्खति सदा ।

मूलह्यि रक्खति यक्खो अग्गह्यि कालकण्णि च ।

तानि भुञ्जेय्य छिन्दित्वा, सिरी एवं पवड्ढति ॥१२॥

शब्दार्थः— ताम्बुलस्स = पानको, मज्जे = बीचको, पत्ते = पातमा, कुवेरो = कुवेर देवताले, सदा = सधै रक्खति = रक्षा गर्दछ, मूलह्यि = पातको भेटनुमा, यक्खो = राक्षसले, रक्खति = रक्षा गर्दछ, अग्गह्यि च = टुप्पामा पनि, कालकण्णि = अलच्छिना देवीले, रक्खति = रक्षा गर्छ, तस्मा = त्यस कारण, तानि = त्यो पानको पातको टुप्पा र भेटनुलाई, छिन्दित्वा = काटी (पर्याकीकन), भुञ्जेय्य = खानु पदंछ, (त्यसो ग-यो भने) सिरी = लक्ष्मी, पवड्ढति = वृद्धि हुनेछ ॥१२॥

भावार्थः— पानको पातको बीचमा कुवेरले, भेटनुमा राक्षसले र टुप्पामा कालकण्णि अलच्छिना देवीले रक्षा गर्ने हुनाले पानको पातको टुप्पा र छेउ भाँची बीचको पात मात्र खायो भने श्री-लक्ष्मी वृद्धि भई मङ्गल हुनेछ ॥१२॥

१४९. सम्पुण्णरक्खो ब्रह्मा व, अच्चुरक्खो च विस्सणो ।

तस्मा ते पूजयन्तु, सदा मानेन्ति तं नरं ॥१३॥

शब्दार्थः— ब्रह्मा व-ब्रह्माएव = ब्रह्मा देवता नै, सम्पुण्ण-रक्खो = स्लेट्लाई हक्षा गर्ने हो, अच्चुत रक्खो च = पेन्सिल रक्षा गर्ने, विस्सणो = विष्णु देवता हो, तस्माहि = तस्मा, एव = त्यसै कारण, सिप्पारम्भा = शिल्पविद्या प्रथम आरम्भ

गर्नेले, ते = त्यस ब्रह्मा र र विष्णु दुई देवताहरूलाई, पूजयन्तु = पूजा गरुन्, (त्यसो गन्थो भने) सदा = सधैं, तं नरं = त्यो मानिसमा, मानेन्ति = मान आदर वृद्धि हुनेछ ॥१३॥

भावार्थः- स्लेटलाई ब्रह्माले र पेन्सिललाई विष्णु देवताले रक्षा गरिराखेका हुनाले पहिले शिल्प-विद्या आरम्भ गर्ने बालकले ती दुई देवतालाई पूजा गर्नुपर्दछ, त्यसो गन्थो भने त्यस व्यक्तिलाई मान सत्कार वृद्धि हुनेछ ॥१३॥

१५०. गोणो हि सब्बगिहीनं, पोसको भोगदायको ।

तस्मा हि मातापितृव, मानेय्य सक्करेय्य च ॥१४॥

शब्दार्थः- गोणो = गोरु, सब्बगिहीनं = सकल गृहस्थीहरूको, हि-यस्मा = जुनकारणले, पोसको = पालन-पोषण गर्ने हुन्छ, भोग दायको = भव भोगसम्पत्ति दिने हुन्छ, तस्माहि-तस्माएव = त्यसै कारण, मातापितृव = आफ्नो आमा-बाबुजस्तै, तं = त्यसलाई, मानेय्य = मान गर्नुपर्दछ, सक्करेय्य च = सत्कार पनि गर्नुपर्दछ ॥१४॥

भावार्थः- गोरु सबै परिवारको पोषक र भोग-सम्पत्ति दायक हुने हुनाले आमा-बाबुलाई छैं उसको मान सत्कार गर्नु पर्दछ ॥१४॥

१५१. ये च खादन्ति गोमंसं, मातुमंसं व खादये ।

मतेसु तेसु गिज्ज्ञानं, ददे सोते वा वाहये ॥१५॥

शब्दार्थः- ये च = जुन मानिसहरूले, गोमंसं = गाई-गोरुकोको मासु, खादन्ति = खाँछन्, ते = तिनीहरूले, मातु-

मंसंव=आपने आमाको मासु, खादये=काएको समान हुन्छ, तेसु=तिनीहरू, मतेसु=मरिसकेपछि, गिज्जानं = गिद्धहरूलाई, ददे=दिनु, वा =अथवा, सोते = खोलामा भए पनि, बाह्ये=बगाईदिनुपर्दछ ॥१५॥

भावार्थ:- जसले गाईको मासु खान्छ आफ्नो आमाको मासु खाएको जस्तै हुन्छ, तिनीहरू मरिसकेपछि गिद्धहरूलाई दिनु अथवा खोलामा बगाइदिनुपर्दछ ॥१५॥

१५२. गुरु सिद्धो सिप्पारम्भो, रवि सुक्को च मज्जिमो ।

न सिप्पो बुद्ध चन्दरो, सोरी अङ्गा च मरणं ॥१६॥

शब्दार्थ:- गुरु = बृहस्पतिबारको दिन, सिप्पारम्भो =शिल्प-विद्या सिक्न आरम्भ गर्नु भन्ने, सिद्धो = सिद्ध हुन्छ, रवि सुक्को च = आदित्यवार र शुक्रवारको दिन आरम्भ गर्नु भन्ने, मज्जिमो=मध्यम हुन्छ, बुद्ध चन्दो = बुधवार र सोमबारको दिन आरम्भ गर्नु भन्ने, न सिप्पो = शिल्प-विद्या सिक्न सक्नेछैन, सोरी अङ्गा च = शनिवार र मङ्गलबारको दिन विद्या आरम्भ गर्नु भन्ने, मरणं = मर्न पनि सक्तछ ॥१६॥

भावार्थ:- बृहस्पतिबारको दिन शिल्प-विद्या सिक्न आरम्भ गर्नु भन्ने सफल हुनेछ, आइतवार र शुक्रवारको दिन आरम्भ गर्नु भन्ने मध्यम हुनेछ, बुधवार र सोमबारको दिन आरम्भ गर्नु भन्ने विद्या सिक्नुको लागि मुश्किल हुन्छ,

र शनिवार र मङ्गलवारको दिन आरम्भ ग-यो भने मृत्यु समेत हुन सक्तछ ॥१६॥

१५३. अठ्ठमीयं गुरु हन्ति, सिस्सं हन्ति चतुर्दसि ।

सिप्पे हन्ति दससिप्पं, माता पिता च पुण्णमि ॥१७॥

शब्दार्थः— अठ्ठमीयं = शुक्लपक्ष अष्टमीको दिन र कृष्णपक्ष अष्टमीको दिन विद्या आरम्भ ग-यो भने, गुरुं = गुरुको, हन्ति = हनन हुन सक्तछ, चतुर्दसि = शुक्ल-कृष्ण-पक्षको, चतुर्दशीको दिन विद्यारम्भ ग-यो भने, सिस्सं = शिष्यको, हन्ति = हनन हुन सक्तछ, दससिप्पं = शुक्ल-कृष्ण-पक्ष दशमीको दिन विद्यारम्भ ग-यो भने, सिप्पे = शिल्प-विद्या, हन्ति = विनाश हुन सक्तछ, पुण्णमि = पूर्णिमाकी दिन विद्यारम्भ ग-यो भने, माता-पिता = आमा-बाबुको, हन्ति = मृत्यु हुनुसक्तछ । ॥१७॥

भावार्थः— शुक्ल-कृष्णपक्ष अष्टमीको दिनमा विद्या-आरम्भ ग-यो भने, गुरुको मृत्यु हुन सक्तछ, शुक्ल-कृष्णपक्ष चतुर्दशीको दिन आरम्भ ग-यो भने शिष्यको मृत्यु हुन सक्तछ, शनिको दिन आरम्भ ग-यो भने विद्या विनाश हुन सक्तछ, पूर्णिमाको दिन आरम्भ ग-यो भने आफ्नो आमा-बाबुको मृत्यु हुन सक्तछ ॥१७॥

१५४. नालिकं सत्त न भुञ्जे, नलाबुं नवमं तथा ।

द्वादस पुन्नं तिमीनं, भुञ्जे सिप्पं विनस्सति ॥१८॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा), सिप्पारम्भे= शिल्पविद्या प्रथम आरम्भ गर्ने बखतमा, सत्तं = सप्तमीको दिन, नालिकं= नरिवल, नभुञ्जे = नखानु, तथा=त्यस्तै, नवमं= नवमीको दिन, लाबु = लोका, नभुञ्जे = नखानु, द्वादस= द्वादशीको दिन, पुन्नं = सेतो कोहँराफल, नभुञ्जे = नखानु, ति = तृतीयाको दिन, मीनं= माछा, नभुञ्जे= नखानु, भुञ्जे = यदि खायो भने, सिप्पं = शिल्प-विद्या, विनस्सति=विनाश हुन सक्तछ ॥१८॥

भावार्थः— यस संसारमा पहिले प्रथम विद्या आरम्भ गर्ने शिष्यहरूले सप्तमीकी दिन नरिवल, नवमीको दिन लोका, द्वादशीको दिन सेतो कोहँराफल, फेरि तृतीयाको दिन माछा नखानु, यदि खायो भने शिल्प-विद्या नाश हुन सक्तछ ॥१८॥

१५५. एकं चजे कुलस्सत्थं, गामस्सत्थं कुलं चजे ।

गामं चजे जनपदत्थं अत्तदत्थं पथवि चजे ॥१९॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा), कुलस्सत्थं= कुल-वंशको लागि, एकं=एकजनालाई, चजे=त्याग गर्नुपर्छ, गामस्सत्थं = गाउँको लागि, कुल = कुलवंश, चजे= त्याग गर्नुपर्छ, जनपदत्थं=देशको लागि, गामं= गाउँलाई, चजे= त्याग गर्नुपर्छ, अत्तदत्थं=आफ्नू लागि, पथवि=यो पृथ्वीलाई पवि, चजे=त्याग गर्नुपर्दछ ॥१९॥

भावार्थः— कुल-वंशको लागि एकजनालाई त्यागनुपर्छ,

गाउँको लागि कुल-वंशलाई त्याग्नुपर्छ, देशको लागि गाउँ-
लाई त्याग्नुपर्छ, आफ्नू लागि यो पृथ्वी सबै त्याग गर्नु
पर्दछ ॥१६॥

१५६. देसं ओसज्ज गच्छन्ति, सीहो सप्पुरिस गजो ।

तत्थेव निधनं यन्ति, काको कापुरिसो मिगो ॥२०॥

शब्दार्थः— (लोके = यो संसारमा) सीहो = सिंह
सप्पुरिसो = सत्पुरुष, गजो = हात्ती, इमे = यिनीहरू, देसं =
(आफूलाई अनुकूल नभएको) देशलाई, ओसज्ज = छोडेर,
गच्छन्ति = जान्छन्, काको = काग, कापुरिसो = दुष्ट असत्पुरुष
मानिस, मिगो = हरिण, इमे = यिनीहरू, तत्थेव = त्यहीं
आफू-आफू बसेको ठाउँमा नै, निधनं यन्ति = मरेर
जान्छन् ॥२०॥

भावार्थः— सिंह, सत्पुरुष र हात्ती यिनीहरू
आफूलाई अनुकूल नभएको देशलाई छाडी अर्को ठाउँमा
जान्छन् तैपनि काक, दुष्ट-असत्पुरुष र हरिण आदि प्राणी-
हरू आफू बसेको ठाउँमा नै मर्न खोज्दछन् ॥२०॥

१५७. चरत्थेकेन पादेन, तिट्ठत्ये केन पण्डितो ।

अनिस्सम्म परं ठानं, नपुब्बमालकं जहो ॥२१॥

शब्दार्थः— पण्डितो = विद्वानले एकेन पादेन = एउटा
खुट्टाले मात्र टेकेर, चरति = हिंड्न परे तापनि, एकेन = उएटा
खुट्टाले टेकीकन, तिट्ठति = उभोरहुनु- परे तापनि, परं ठानं

—कअों ठाउँ, अनिस्सम्म= निश्रय नभएसम्म पुब्बमालके= अगागिको आफनो ठाउँ, नजहे= छोड्नु हुँदैन ॥२१॥

भावार्थः— विद्वान्ले एउटा खुट्टाले मात्र टेकी हिँड्नु-उभिरहुनु परे तापनि अकों ठाउँ बन्दोवस्त नभएसम्म आफनो बसेको ठाउँ छोड्नु हुँदैन ॥२१॥

१५८. धनघञ्जपयोगेसु, तथा विज्जागमेसु च ।

दूतेसु अपचारेसु, चजे लज्जा तदा भवे ॥२२॥

शब्दार्थः— धनघञ्जपयोगेसु = धनधान्य कमाउनेमा, तथा=त्यस्तं, विज्जागमेसु च=विद्या-शिल्प सिक्नेमा पनि, दूतेसु=दूत भएर जानेमा, अपचारेसु = नराम्रो मैथुन सेवन गर्नेमा, लज्जा= लाज मान्ने बानी, चजे = त्याग गर्नुपर्दछ, तदा=त्यसो गर्नु भने मात्र, भवे=काम सिद्ध हुनेछ ॥२२॥

भावार्थः— धनधान्य आर्जन गर्ने काममा, त्यस्तै शिल्प-विद्या सिक्नेमा, दूतको काम गर्नेमा र नराम्रो मैथुन सेवन गर्ने काममा लाज त्याग गरेर गरेमात्र त्यो काम सिद्ध हुनेछ ॥२२॥

१५९ द्विगुणो धीनमाहारो, बुद्धि चापि चतुग्गुणो ।

छग्गुण होति वायामो, कामो त्वद्दु गुणो भवे ॥२३॥

शब्दार्थः— इत्थीनं = आइमाईहरूको, माहारो= खानपान, (पुरिसानं = लोभने मानिसको भन्दा) द्विगुणो= दोब्बर, (भवे = हुन्छ), बुद्धिचापि = बुद्धि-अक्कल पनि, चतुग्गुणो=चार दोबर हुन्छ, वायामो = उद्योग, छग्गुणो=

छदोबर ज्यास्ति, होति=हुन्छ, काम तु = कामवासना पनि,
अट्टगुणो=आठदोबर अधिक, भवे=हुन्छ ॥२३॥

भावार्थः- आइमाईको आहार (लोग्ने मानिसको
भन्दा) दोबर हुन्छ, बुद्धि चारगुणा, उद्योग छगुणा र काम
वासना आठ गुणा बढ्ता हुन्छ ॥२३॥

१६०. पब्बे पब्बे कमेनुच्छु, विसेसरसवाग्गतो ।

तथा सुमेत्तिको साधु, विपरोतो'व दुज्जतो ॥२४॥

शब्दार्थः- (लोके = यो संसारमा), उच्छु = ऊखु
भनेको, अग्गतो=टुप्पाबाट, कमेन=क्रमैसित, पब्बे पब्बे=
गण्ठि-गण्ठिमा, विसेसेन रसवा = विशेष मीठो-रसास्वाद
युक्त, होति=हुन्छ, सुमेत्तिको= राम्रो साथी, साधु=सत्पुरुष
पनि, तथा=त्यस्तै हुन्छ, दुज्जतो=दुष्ट-असत्पुरुष, विपरीतो
व=त्यसको उल्टा (मूल तुप्पादेखि तल हाँगा पुग्दा-पुग्दा
मीठो कम्ति भएको जस्तै हुन्छ) ॥२४॥

भावार्थः- (यो संसारमा) ऊखु भनेको वस्तु
टुप्पोदेखि क्रमैसित र आँसुले पिच्छे मीठो हुँदै आएकै राम्रो
सत्पुरुष मित्रले पनि क्रमैसित भलो मात्र गर्दछ, नराम्रो दुष्ट
कुमित्र ठीक त्यसको उल्टो हुन्छ ॥२४॥

१६१. कस्सको वाणिजो मच्चो, समणो सुतसील वा ।

तेसु विपुलं जातेसु, रट्टं पि, विपुलं सिया ॥२५॥

शब्दार्थः- कस्सको=कृषक-(किसान), वाणिजो=
व्यापारी, साहु-महाजन, अमच्चो = मन्त्री, सुतसीलवा=
सुतसीलवा

बहुश्रुत र राम्रो शील-स्वभाव भएको, समणो = श्रमण-
भिक्षु, तेसु = ती चारजना, विपुल जातेसु = वृद्धि भएपछि,
रट्टम्पि = राष्ट्र पनि, विपुलं = समृद्ध, सिया = हुन्छ ॥२५॥

भावार्थ:- खेतीवाल-कृषक व्यापारी, मन्त्री, बहुश्रुत
र शील सम्पन्न श्रमण-भिक्षु यी चार व्यक्तिहरूको वृद्धि
भएपछि राष्ट्र पनि समृद्धिशाली हुन्छ ॥२५॥

१६२. असज्जाय मला मन्ता, अनुट्टाव मला घरा ।

मलं वण्णस्स कोसज्जं, पमादो रक्खदो मलं ॥२६॥

शब्दार्थ:- असज्जाय = याद भएको पाठलाई बारंबार
अभ्यास नगर्नु, मन्ता = मन्त्रशास्त्रमा मलात्तमल (अपरिशुद्धता)
हुनु, अनुट्टानं = काममा उत्साह कोशिश नगर्नु, घर = आफ्नू
घरको, मला = मल (फोहर पार्नु) हो, वण्णस्स = राम्रो
रूप-वर्ण भएको (मानिस), कोसज्जं = अल्छी हुनु, मलं =
(रूप लाबण्यको) मल (सौन्दर्य विहिन हुनु) हो, पमादो =
प्रमादी (अनुत्साही) हुनु, रक्खतो-चक्षुरादि = इन्द्रिय रक्षा
गर्ने श्रमणको, मलं = मल (क्लेश) हो ॥२६॥

भावार्थ:- याद भएको पाठलाई बारंबार अभ्यास
नगर्नु मन्त्रशास्त्रलाई विलीन पार्नु हो, मेहनत उत्साह नगर्नु
आफ्नू घरलाई फोहर पारी राख्नु हो, र रूप-वर्ण सुन्दर
भएको मानिस अल्छी हुनु आफ्नो सौन्दर्य मलिन गर्नु हो,
प्रमादी अनुत्साही हुनु आफ्नो इन्द्रियलाई रक्षा गरी बस्ने
श्रमण-भिक्षुको मल (बिनाशको कारण) हो ॥२६॥

१६३. हीनानं गच्छते वित्तां, वीरानं सन्तकत्तनं ।

वदन्ति च हीनाजना, पुब्बकम्मप्प धानका ॥२७॥

शब्दार्थः— (लोके=यो संसारमा), हीनानं = वीर्य उत्साह नभएका नीच, (जनानं = मानिसहरूको) वित्तं = धन-दौलत, वीरानं = वीर उत्साह भएका मानिससंग, सन्तकत्तनं = तिनोहरूको सम्पति भएर, गच्छते = जान्छ, हीनजना = नीच मानिसहरूले, पुब्ब कम्मपधानका = पूर्व जन्मको कर्म नै प्रधान हो भनी, वदन्ति च = भविरहन्छन् ॥२७॥

भावार्थः— अनुत्साही हीन मानिसहरूको धन-दौलत नाश भइकन उत्साही-उत्तम वीर मानिसमा पुग्दछन्, तब हीन मानिसले पूर्व जन्ममा हामीले गरेको कर्मको यो फल हो भनेर भनिरहन्छन् ॥२७॥

१६४. न वदन्ति चेवं धीरा, बायमिसु सब्बकम्मे ।

न च सिज्जति तं कम्मं, अफलसेव किं दोसो ॥२८॥

शब्दार्थः— धीरा=बुद्धिमान-पण्डितहरूले, एवं=यस प्रकारले, न वदन्ति = भन्दैनन्, सब्बकम्मे = सबै काममा, बायमिसु = उद्योग कोशिश गर्छन्, चे = यदि, तं कम्मं = त्यो काम, नसिज्जति = सिद्ध हुँदैन, अफलं = फल नपाउने नै हुन्छ, किं दोसो = दोषी कहाँ हुन सक्तछ ? ॥२८॥

भावार्थः— विद्वान्-बुद्धिमान्नीहरूले त्यसो अन्दैनन्-सबै काम कोशिश-उद्योग गरे तापनि यदि सिद्ध नभएको खण्डमा, त्यो कामले फल नदिने नै हुन्छ, (उत्साह-उद्योग गरेकोमा) त्यसमा के दोष छ ?

१६५. नीचकुलं निष्पञ्जवा, निरूपं निम्बलं समं ।

इमकालं छुत्तकालं, धनमेव विसेसकं ॥२६॥

शब्दार्थः— यो नरो=जुन मानिस, नीचकुलं चण्डाल आदि नीच कुलमा जन्म हुन्छ, निष्पञ्जवा=प्रज्ञा-बुद्धि पनि हुँदैन, निरूपं=रूप पनि नराओ हुन्छ, निम्बलं समं=समान भएको बल पनि हुँदैन, तथापि=त्यसो भए तापनि, इमकालं =यो समय, छुत्तकालं = कलीकाल हो, धनमेव = धन-सम्पत्ति नै, विसेसकं=विशेष गर्ने हुन्छ ॥२६॥

भावार्थः— चण्डाल जस्तो नीचकुलमा जन्म भएको, प्रज्ञा बुद्धि नभएको, समान बल नभएको मानिस पनि धनाढ्य छ भने यो कलियुगमा धन-दौलत भएपछि विशेष मान हुन्छ ॥२६॥

लोकनीति समाप्त

गाथा सूची

अकोधेन	१२८	आपंपिबन्ति	६३
अग्नि आपो	१२४	आयु क्षयं	१२२
अचिन्तितपि	६५	इण सेसो	८६
अट्टमीयं	१५३	इत्थिमिस्से	१३७
अतिपियो	६७	इत्थीनञ्च	६४
अतीत योव्वनो	११०	उत्तमत्त	८६
अदन्तं दमनं	१२६	उदेय्य भानु	४८
अघनस्स	२६	एक यामं	१११
अन ह्वायं	३०	एकं षजे	१५५
अनागतं भयं	१४१	ओपदेय्य	५०
अपत्थेय्यं	६४	कस्सको	१६१
अप्पकं नात्ति	५	कण्टको	१८
अप्पञ्जो	३१	कायस्स	१४७
अप्पस्सुते	१४	कुदेसञ्च	६०
अपुट्टो	११	कुले जातो	४६
अपुत्तकं	११४	कोकिलानं	६३
अलसस्स	३	कोधं विहित्वा	५६
अलसो गीहि	१२०	खमा जागीच युट्टानं	११८
असज्जाय	१६२	खुहोति	६
असन्तस्स	६६	गुणी सम्बञ्ज	१३६

(१०२)

गुरुसिद्धो	१५२	दुर्गतं गच्छे	१४३
गोणाहि	१५०	दुज्जनं	१६०
घरे दुट्टो	७२	दुट्ट भरिया	१२५
अज दुज्जन	४१	देसं ओसज्ज	१५६
अत्तनं सीतलं	४७	धव धञ्ज	१५८
अरत्थेकेन	१५७	धन नासं	२७
जलत्पमाणं	१३	धनमप्पम्पि	६२
जवेन भद्रं	६१	धनमिच्छे	११५
जानेय्य	८१	धनवा सुतथा	११२
जिण्णमन्नं	६८	धन हीने	८०
जोबन्तेपि	१४०	वट्टो यति	१८६
तगरञ्च	३६	नतित्ति	३४
तपस्तिनो	६५	वत्थि विज्जा	२२
तम्बुलस्स	१४८	नत्त दोसं	७५
तिल मत्तं	७४	न विसं	६०
तुलं सल्लहुकं	१४५	नभिज्जे तुं	३८
दानं सिनेहं	१३०	न विसस्से	८३
दिना नादिक्ख	१३६	ववदन्ति	१६४
द्विगुणो	१५६	न उज्जो	१३४
द्वित्ति पत्तिका	६६	न राजा	१३३
द्विघा		नरसं अको	१६
दीघा जागरतो	७३	न साधु	७१
दुक्खोनिवासो	५७	नसेवे	८८

(१०३)

नहि कोचि कतो	१४४	भुत्तेसु	१०५
नाति दूरे	१३५	भोजनं	२१
नालिकं	१५४	मण्डुकोपि	३२, ३३
निहालुको	१४२	मधूव	७०
नीच कुलं	१६५	मा च बेगेन	५४
नीतिहि	२	मातापुत्त करं	१२७
पक्खीन बलं	११७	मातावेरी	१७
पठम नाज्जितो	१५	माता सेट्टस्स	५२
पञ्चरत्या	६६	माता हीनस्स	५१
पण्डितस्स	७६	मुहुत्तमपि	२५
पण्डितो सुत	८	मूलह सिस्सो	१२६
पत्तानुरूपकं	२८	यथा उदुम्बर	४२
पतिना	१०२	यथापि पनसा	४३
पदुमं व	८७	यस्मि पदेसे	११३
परिकखे	७६	याइच्छे	१०८
पव्वे पव्वे	१६०	याव जीवम्पि	२४
पासाण छत्तं	१४६	येच खादन्ति	१५१
पिट्ठितोकं	१२३	यो इच्छे	१०६
पोट्टकेसु च	१२	यो बालो	६६
वहवो यथ्य	१२१	यो सिस्सो	३७
बहूनमप्प	१३१	रत्ति विना	१०१
व्यत्तपुत्त	१६	रूप योब्ब	३५
भमरा	५०	रोगातुरे	६१

(१०४)

सुद्धं अत्येन	७७	सिने सिप्यं	६
लोक नीति	१	सिप्यं समं	४
बहे अमित्तं	८५	सीत वातो	६२
विना सत्थं	२६	सीहो नाम	२६
विवाद सीलं	१०४	सुक्खापि	४४
सकिं दुट्ठञ्च	८४	सुखा रुक्खस्स	४६
सकिं वदन्ति	११६	सुति सम्मुत्ति	१०
सप्पो दुट्ठो	६८	सुनखो	५५
सङ्गामे	५३	सुरा योगो	८
सरदं	१०७	सुस्सुतो	२०
सब्बा नदी	१०३	सेले सेले	७
सम्पूण्य	१४५	सो बन्धु	८२
सग्गिरेव	४०	हंसो मज्जे	२३
सहायो	१३२	हिं रमति	६७
सामा मिगवखी	१०६	हितकरो	७८
सिङ्गी	८६	हीन पुत्तो	३६
		हीनानं	१६३

